

زهار و دیالیکتیز زهانی کوردی

اسماعیل بادی

* وەشان : پرتوکخانەیا گازى
* کتىب: زمان و دىالىكتىن زمانى كوردى
* دانان: إسماعيل بادى
* پىتلىيدان: نقيسەقان
* بەرگ و دىزايىن : عصام حجى طاهر
* دھۆك / 2018
ئۇمارا سىپاردىنى ل پەرتۈكخانەيابەرخانىييان ل سالا 2018 / 18 / 2217 - D/

زهار و دیالیکتیز زهانی کوردی

اسماعیل بادی

دیاری یه ...

- بُو وی کەسەنی ئىكەمین پەيپا کوردى نېيىسى ..
- بُو وان کەسین بزاققا ڦەزىندنا پەيقىن رەسمەنین زمانى
کوردى دکەن ...
- بُو هەفچىنا من و زارۆكىن من، يىن کو من گەلەك ژ
دەمەن وان ب نېيىسينا ڦەكۆلين و بابەتاڭە برى ...

د. کامیران ئەمین عالى بەدرخان:

زمان دخوازن زمانیین دی بکوژن و بکەفون شونا وان،
دیرۆکا دنگ ژم را دده زانین کو هەتا نھۆ گەلەك
زمانیین دنگ ھاتنه کوشتن، ژ وان زمانان ره ازمانیین
مرى) دېيىز ن...!!

ناڤەرۆك

پىتىكا ئېڭىتى

15	زمان و زمانقانى، چەمك و پىناسە
17	زمانقانىييا جقاكى
19	زمان و ناسنامە
21	مرنا زمانان
23	پىناسا زمانىن مرى
24	ئەگەر يىن مرنا زمانان
27	خىزانما زمانىن مرى
27	أ- زمانىن مرى
30	ب- زمانىن نىمچە مرى
	پىتىكا دووچى
33	كارىگەريما زمانىن ھەقخىزان ل سەر ئېك
34	زمان و ژينگەھ
36	ھۆكاريin پەيدابۇونا ململانى يا زمانى
39	ھەزمارا زمانىن جىهانى و نەبۇونا ھەزمارەكا دروست
42	زمانى كوردى
44	خىزانما زمانى كوردى
45	دیالىكتىن زمانى كوردى
46	أ- دیالىكتا كرمانجىا ژورى
48	ب- دیالىكتا كرمانجىا ناڭەراشت
50	ج- دیالىكتا كرمانجىا ژىرى
55	د- دیالىكتا گۆران
58	مانا زمانى كوردى
61	ژناۋچۇونا زمانى كوردى
62	ئەنجام
63	ژىدەر

دہ رازینک

زمان ب دریزشیا دیرؤکی، و هکو ئامیرهتك بق رەنگىه دان و گىرانا دینامىكىيەتا گوهۇرىنىن بەردەوامىن زيانا مروققى و يەك ژېنە ماينىن ھەرە سەرەكىيەن پىكئىنان و ب رېقەبرىنا جفاڭ و كۆمەلگەھىن مروقايەتىيى بۇويە. چنکو زمان باشترين و ب هيىزترىن رىكا پەيوەندىكىرنى يە. ھەر زمانەك سىستەمەكە ژ سىستەمەن جفاڭەكى دىياركرى، ئانکول ژىير كارىگەرييا جقايدىا يە. گوهۇرىنىن جفاڭى، گوهۇرىنى د زمانى دا ژى پەيدا دكەن، ئەگەر هات و گوهۇرينا جفاڭى كەلەك يا مەزن بۇو، ئەڭە دى گوهۇرىنىن مەزن ب سەر زمانىدا ژى هىن.

هه رو هسا مژارا نوکه جیهان هه می پیچه هاتییه گریدان، پشتی
هه کولینین به رفره هه د واری زمان و زمانقانیی دا، بابه تی هه ره گرنگ
(مرن و ڙناڻچوونا زمانان)ه کو ڙ سه رجه می زمانین ل جیهانی ههین.
نیزیکی نیقا وان د سالین بهیت دا ل بهر گه فا مرنی و ڙناڻچوونی نه.
ب مرنا زمانان، که لتوئی گه لک مللهت و نه ته و هیان ڙی ڙ ناف دچیت
کو ب وی زمانی هاتییه تومارکرن و پاراستن.

زاراچی (مرنا زمانی) ل وی دهمی دهیته بکارئینان دهمی ئەندامیین
وی جفاکى زمانی، تەنها ئاخفتنه رى وی زمانی بن ل جىهانى. دىسان
دېيىزىنە وی زمانی (زمانى مرى) ئەۋى دووماهىك ئاخفتنه رى وەغەرا
دووماهىي دكەت و پشتى وی كەس نەمینىت ب وی زمانى بئاخفيت.
ئەق قەكولىنىه ل دور يابەتى (ادىاردەدیا مرنا زمانان) اھ، ژ دو پىشقا

پیک دهیت. د پشکا ئىكى دا مه زمان و زمانقانى دايىنە پىناسەكىن، و پاشى ناڭه رۆكا بابەتى مه دكەقتە ل ژىر سىبەرا بابەتى زمانقانىييا جڭاڭى، ئەو ژى مه دايىه شرۇفەكىن.

ھەروەسا مىندا زمانان و ئەگەرىن مرنى و خىزانى وان زمانان و يىن مرى و نىمچە مرى چ دكەھىين، مه دايىنە رونكىن كو پشکەكە ژ زمانقانىييا جڭاڭى.

د پشکا دووئى دا، سەبارەت كارىگەرلەر زمانىن ھەقخىزان و كارتىكىندا ژىنگەها زمانى لسىر زمانى خەلکى وى ژىنگەھى و ململانى ياد ناڭبەرا وان دا و هېزمارا زمانىن جىهانى مه دايىنە نىاسىن. پاشى ل دور زمانى كوردى و دىالىكتىن زمانى كوردى مه ب درىزى بەرچاڭىرىنە.

ژ ناقچوونا ھەر زمانەكى نە تنى جورەكى پىشكەفتنا زمانى و رەوشەنبىرييى ژ ناڭ دچىت، بەلى رىيەكا بەرچاڭ يا پىشكەفتنا جىهانى ژ ناڭ دچىت. ب وى پلهىيى كو ھەر زمانەكى بمرىت، دى رىزىھەكا بەرچاڭ يا مىشكى مەرقۇلى لگەل دا ژناڭ دچىت.

ھېزمارەكا مەزن يا زمانان د جىهانىدا ھەنە، لى يا ب زەممەتە ب دروستى ئەف ھېزمارە بھېتە زانىن و دەستىنىشانكىن، چونكى ھندەك زمان د زىندى نە و ھندەك د نىمچەمەرىنە، زىنەبارى كو سالانە ھندەك دېتىل بەرگەفين مرنى نە. لى ھەر چەوا بىت ھندەك ئامار ھاتىنەكىن و ھندەك ھېزمار دايىنە توّمار كىن چ د دروست و چ ب كىيماسى بن.

زمانى كوردى و دىالىكتىن وى، كەلەك بەربەلاقبۇويىنە ل ھەرىمەكا بەربەلاق ل ژىرىيىا كىشىوھەر ئاسىيا، كو دەقەرلەن باكۆر و رۆزھەلاتى باكۆر ئىراقى، رۆزئاڭايى ئيرانى - ژىلى دەقەرلا عەربىستانى - قەدگىرت. زىنەبارى ژ لايى باكۆر ۋە دووماهىيىا وى دكەھتە

ئەرمینیا.

ل دور نەمانا زمانی کوردى، يان ژ ناقچوون و مرنا وى، هندهك
قەکۆلەر دويير نابىين، كو ئەۋۇزى مل بىملى گەلەك زمانىيەن دى د پاشەرۇزىيدا
بىرىت، ئانکو يى ل بەر گەفا ژناقچوونى، ئەۋەزە قەدگەرىتەفە بۆ
هندهك پىنگاڭ و خالىن دەستنىشانكى كو فەره د ۋى قۇوناغىيىدا
بەھىنە ھاۋىيىن ژبۇ پاراستن و مانا زمانى کوردى.
د درېزىيىا قى قەکۆلىنى دا، ب ھىقى نە ل دووماهىي ئەو پىشىنیازىيىن
مە نقىسىن، بىنە خالىن كارىگەر و كاركىنى ژ بۇ پاراستنا زمانى
شىرىنى کوردى.

اسماعيل بادى
28/4/2016

پشکا ئىكى

زمان و زمانقانى، چەمك و پىناسە
زمانقانىيا جڭاكى
زمان و ناسنامە
مرنا زمانان
پىناسا زمانىن مرى
ئەگەر يىن مرنا زمانان
خىزانى زمانىن مرى
أ- زمانىن مرى
ب- زمانىن نىمچە مرى

پشکا ئېڭى

زمان و زمانخانى، چەمك و پىناسە

زمان: زمان شىّوه يەكە ژ شىّوه يىن هزرى و دەربىرىنى، ھەر د وى دەمیدا رۆلەكى گرنگ يى ھەى ل دروستبۇونا ھشىارىيى دا، چونكى ل دەرقەمى زمانى، نە ھشىارى ھەيە و نەدشىت ھەبىت. دىسان زمان ھۆكارەكە بۇ چەسپاندن و پاراستنا زانىنин ھاتىنە كۆمكىن و كەهاندىندا وان ژ نەوەيەكى بۇ نەوەيەكى دىتىر⁽¹⁾.

زمان: باشتىرين و ب ھىزىترىن رىيکا پەيوەندىكىرنىيە، فرييکەر ب رىيکا زمانى ب ئاشكەراتر ژ ھەر رىيکەكا دىتىر يا پەيوەندىكىرنى، دەربىرىنى ژ ھەست و سۆزىن خۆ دكەت، ... دىسان زمان ل گەل پەيدابۇونا مروقى ۋەيدىدا بۇويە و ھەر ل وى سەردەمى و ھەتا قى سەردەمى نوكە ئەققى دىياردى گرنگىيَا خۆ ھەبۇويە⁽²⁾.

زمان: ب درىزىيا دىرۆكى، وەكى ئامىرەتك بۇ رەنگەدان و

1 - د. عىزىز دىن مىشەف رەسول: بۇ زمان، سلىمانى - 2005، ل 9.
2 - عەبدۇلسەلام نەجمەدین عبدۇللا، شىرزاڭ سەبرىك عەلى: زمانقانىيا تىپۇرى، ھەولىر - 2011، ل 29.

گیرانا دینامیکیه‌تا گوهورینین به‌ردەوامین ژيانا مرۆشقی و يەك ژ بنەمايىن هەرە سەرەكىيىن پىكئىان و ب رېقەبرنا جڭاك و كۆمەلگەھىن مروقايدەتىيى بوويم. ئەف دياردەيە، ئانکو (زمان) د ۋى چاخى نويدا و هەمبەر ئەوان گوهورينىن بلەزىن ب سەر جىهاندا سەرددەمدا دەتىن، وەكو هەر دياردەيەكا دىترا پەيوەندىدار ب مرۆشقى و ژىنگەها ويقە يى كەفتىيە بەر گەفيىن راستەوخۇ يىن مان و نەمانى⁽³⁾.

زمانقانى: زمانقانى د ۋەكولىينا زمانى دا گرنگىيى ب ئاستىن و ئىين جودا ددهت، وەك دەنگسازى، پەيقسازى، رسنەسازى، واتاسازى و پراگماتىكى، هەروەسان گرنگىيى ب چەوانىيىيا بكارهيناندا زمانى ژ لايى خەلكىفە، پەيوەندىيىا زمانەكى ب زمانىن دېقە، وەرارا زمانى، كارىگەرىيىا زمانى ل سەر جڭاكى، كارىگەرىيىا جڭاكى ل سەر زمانى، ۋەكولىينىن زمانقانىي ل دويىش رىبازەكا دياركرى دەتىتە ئەنجامدان وەك رىبازىن وەسفى، دىرۆكى، بەراورد، هەروەسا چەندىن بىاقيىن دىتر ژى وەردگرىت⁽⁴⁾.

3 - د. عبدالوهاب خالد: دەسىپىكەك بۆ زمانقانىيا پراكتىكى، ھەولىر - 2010، ل 119.
4 - زمانقانىيا تىپىرى، ئىيدەرگى بەرگى، ل 23.

زمانقانییا جفاکی

زمان دیارده‌یه که ب ریکا جفاکی دهیته داهیتان و ئافراندن، که واته بۇ ۋەزاندن و خستنەگەرا ھەر زمانەکى جفاك زەمینەیە کا گونجايە و ب ریکا جفاکی كارى پېڭە و كۆم، زمان بەرهە مودىل و شىوه‌يىن جياواز گەشە و گوھۇرىنى دەچىت و ھەر ھەلۋىستەكى جفاکىيى تايىبەتىيى ئاخفتىن تىدا دەھىنە رويدان، رۆل و ئەركىن زمانى ل دويىش ھندەك ياسايىين بەرنىاس د ناش جفاكىدا دەھىنە دابەشكىن⁽⁵⁾.

زمانقانییا جفاکى گرنگىيى ب ۋەكۆلىنا زمانى و پەيوەندىيما زمانى ب جفاکىيە دەدت، زانستەكە پېڭۈلى دكەت بەرسقى ل سەر ۋان پرسىياران بەدت: (كى دېئىشىت؟)، (ج دېئىشىت؟)، (ل كېقە؟)، (كەنگى؟)، (چەوا؟)، (بۇچى؟). كەواتە زمانقانییا جفاکى ۋەكۆلىنى ل زمانى دكەت ب پەيوەندىيما وى ب جفاکىيە، واتە كارىگەرييَا ھۆكارىن جفاکى ل سەر زمانى چەوايە؟ وەكۇ رەگەز و چە و دەم و ئاستى خواندىنى... هەتد⁽⁶⁾. ئانکو زمان ھەر دگەل ژ دايىبۇونا مللەتان گەشەيى دكەت و پەنايى بۇ ھىزەكا ۋەشارتى دبەت و گەرمى دەدەتە دەوروبەرین خۆ ھەر دگەل وەرارا جفاکى د ھەمى واران دا، ھەقدەم زمان ژى وەرارى دكەت⁽⁷⁾.

5 - د. عبدالوهاب...، ۋېزەرلىق، ل.58.

6 - شېرىزاد سەپىرىق عەلى، عبدالسىلام نەجمەدىن عبداللا: زمانقانییا ڪارەكى، دەپەك - 2011، ل.22.

7 - خەلات مۇوسا يۈوسف: زمانى نەھەجى د تەڭەرا رزگارىخوازا گوردى دا، ھەولىز - 2006، ل.27.

و هکو دهیتە زانین کو بابەتى مىندا زمانان پىشكەكا گرنگە ژ
زمانقانىيا جڭاڭى و قەكۈلىنى ل دور ئەگەر يىن ژناڭچۇون و مىندا
زمانان دكەت كا ئەو زمانى كەفتىيە بەرگە فىن مىنلى و ل دووماهىيى
ب زمانەك مرى ھاتىيە ھېزمارتىن، كا ئەو جڭاڭ د چ قۇوناغدا بۇورىيە
و چەوان گەھشتىيە وى ئاستى؟

زمان و ناسنامه

دیارکرنا هژمارا خیزاننا زمانان ل سه‌ر بنیاتی هه‌قپشکی و نیزیکاتی د ناقبهراء واندا ئەنجام ددهت، ل دویث وئ بوجوونا ل سه‌ر قىچەندى هەی، هەتا نوکە (150) سەد و پینجى خیزانە زمان ھاتىنه نیاسىن و تنى (11) ژى د ئاشكرا، ئەو خیزان ژى ئەقەنە:

- 1 - هندو ئارى
- 2 - ئاسيايى
- 3 - چينى - تېتى
- 4 - ئالتايى
- 5 - دراقيدى
- 6 - ئورالى (فینۆ - ئويگوري)
- 7 - نايجيريايى و كونگوئى
- 8 - ژاپۇنى
- 9 - باسکى
- 10 - ئەمریكا يېن رەش
- 11 - مالايى - پولنزييائى.

جهى زمانى کوردى ل ناف ۋان يازدە خیزانىن زمانان، د كەفيتە د ناف خیزاننا (هندو ئارى) دا⁽⁸⁾.

زمان ناسنامە يىا هەر نەته وەيەكى يان مللەتكىيە كو زمانەكى تابىيەت بخۇققە بى دان و ستاندىنە بىت، ئەگەر بەرىخو بىدىنە ژمارا زمانىن د جىهانىدا و ژمارا ناسنامە يېن ئەتنىكى د جىهانىدا، دى بىنин

8 - د. رفيق شوانى: زمانى کوردى و شوتىنى له ناو زمانەكانى جىهاندا، دھۆك - 2008، ل- 77-78.

ب تني ل کيشو هرئ ئاسيا (3302) زمان و ل ئە فريقيا يي (2821) زمان هەنە. زورى يان كيمبيا ژمارا زمانان ل وهلاتەكى پەيوهندى ب ژمارا ئاكنجي بونى يان پرووبەريقە نينه⁽⁹⁾.
 هە روھسا وهکول وهلاتى هندى پتر ژ (250) زمان و دىالىكتان هەنە، دەستورى هندى باوهرى ب (14) زمانان ئينايىه و دەينىه هەزما رتن ژ زمانىين فەرمى ل دەقەرهىن وان، زمانى (هندى) زمانى نەتە وهىي يى فەرمىيى دەولەتى يى، زىدەبارى زمانى ئىنگليزى. كەسييىن پى دئاخنەن ھەزما را وان دگەھتە 30% ژ خوجەيىن وى، زمان و دىالىكتىن دى، وهك: تەلگۇ، بنگالى، فاراتى، تاميل، ئۆردو، گوجاراتى، كانادى، مالا يلامى، بهارى، ئوريا، راجستانى، بنجابى، ئەسامى، سانتالى، سانسكريتى و كەشمېرى⁽¹⁰⁾.

9 - شيرزاد صبرى، ... : زمانچانىيا كارهكى، دھوك - 2011، ل .33

10 - صلاح سعد الله: حول اللغة الكردية، بغداد - 1985، ص .36

مرنا زمانان

ژ سه‌دئ (19) نوزدئ هیرقه، زانایین زانستئ جقاکی و ب تایبه‌تى زمانقان، زمانى مينا ب بونه‌وهره‌كى زيندى دزانن كو پشتنى ژ دايکبۇونى و بوراندنا قووناغا زارۆكىنييى، هەتا دگەھىتە قووناغا پىگەھشتن و هېزدارىيى، و رەنگە ژېھر ھندەك ئەگەران، ب دەربازكىندا قووناغا پىرى و لاوازىيى، هيىدى هيىدى بمرىت، ب ئانكۆيەكا دى، زمان وەك بونه‌وهره‌كى زيندى و هەبووويەكى ساخ، ئەۋۇزى دكەقىتە د بن ياسايىين بۇون و ۋەزاردن و گەشەكىن و پىشىكەفتەن و مرنى و ژ ناقچۇونى دا (11).

ھەر زمانەك سىستەمەكە ژ سىستەمەن جقاکەكى دياركى، ئانكول ژير كارىگەرييما جقاكىدايە. گوهۇرينىن جقاکى، گوهۇرينى د زمانى دا ژى پەيدا دكەن، ئەگەر هات و گوهۇرينما جقاکى گەلەك يا مەزن بۇ، ئەفە دى گوهۇرينىن مەزن ب سەر زمانيدا ژى هىن، نوكە ئەگەر ژ ئەنجامى ۋى گوهۇرينى دەست ژ زمانى خۇ بەردان يان ئاخفتىكەرىن وئى نەمان ئەو زمان زمانەكى مرىيە (12).

ئەف پرۆسەيە ب (پىك گوهۇرين)، يانشى گوهۇرينما زمانى دھىتە نياسين، گوهۇرينما زمانى دۆخەكە كو ئاخفتىكەرىن جقاکەكى دو زمانەيى، يانشى چەند زمانەيى دەست ژ زمانى خۇ يى رەسىن ھەلدگەن و ل شويينا وى، زمانەكى دى بكار دئىن. ھندەك جاران ئەف پرۆسەيە ب (مرنا زمانى) ژى دھىتە نياسين.

11 - د. آزاد حموتو: اللغة كائن خي - رؤية ونظرة فكرية حول اللغة الكردية أنموذجاً، دمشق - 2007، ص 27.

12 - شيرزاد سهيرى عەللى، عبدولسەلام نەجمەدين عەبدوللا: زمانقانىبا كارەكى، دھۆك - 2011، ل 22.

زاراڭىز مىنا زمانى ل وى دەمى دەيىتە بكار ئىيان؛ دەمى ئەندامىن وى جقاڭى زمانى، تەنها ئاخفتىكەردى وى زمانى بن ل جىهانى⁽¹³⁾. دىسان دېيىزنى وى زمانى (زمانى مرى) ئەۋى دووماهىك ئاخفتىكەر وەغەرا دووماهىيى دكەت و پشتى وى كەس نەمىنيت ب وى زمانى بئا خۇقىت.

ھەروەسا پاستە زمان نويىنەراتىيا شارستانىيەت و نەتەوەيان دكەت و ھەلگرىن كەلتۈور و رەوشەنبىرييىا جقاڭىيىا وانن و رىيّكا گەھاندىننە د ناقبەرا بەرەبابىن جودا جودا دا. د سەر ھندىرلا سەرتاسەرلى جىهانى گەلەك زمانا گەفا ژ ناقچوونى يال سەر ھەبىي. ژ بەر قى ئەكەردى د ناقەندىن زانستى و جىهانىيىن تايىبەت ب چاقدىرى و پاراستنا رەوشەنبىرى و كەلتۈريدا، لەز دەيىتە كىن؛ كو ھەمبەر ۋى دىياردەيا نەرىنى د دىرۆكا مرۆڤايەتىيىدا لىكولىن بەھىنە كىن و پىن و رىبازىن گونجايى ژى بەھىنە پەيرەوکرن بۇ زالبۇونى ل سەر قى دىياردەيى⁽¹⁴⁾.

13 - حەسەن بەشىر نىزاد: مىنا زمانان، وەرگىزان: ئاتاھىت، (گوتار)، كۆچارا (زمانى دايىك)، 21 شواتا 2012، ژمارە (3)، پاشكۆپىن كۆچارا (فەزىن)، ل .86

14 - د. عبدالولوهاب خالد: دەستپىشكەك ...، زىددەرگەر، ل 123

پیشنهادهای زمانی مری

بۆ مرنا زمانان، زمانخانان چەند زاراڤ و ئىدېيەم بكارهينايىنە، ب زمانى ئنگلیزى Moribund و هندهك ژى Death و Dead ب کار دهين(15)، ب زمانى عەربى ژى دېئىن (موت، اندثار، انقراض، بائد) دهينە بكار ئىيان، ب زمانى كوردى ژى (مرن، ژ ناقچوون، ژېرىنا زمانى) ھەنە.

زمانى مرى: ئەو زمانە کو بەرى ھينگى دهاته ب کارئىان، بەلى ل گەل نەمانا ئەويىن پى دئاخفتىن، ئەۋىزى نەما و ژ ناقچوو، يان ژ پۇويى تىۋىرى ۋە، دېيت ئەو زمان ھەر مابىت بىي ژ ئالىيى نېسىن و خاندىنىقە بكار بەھىت، وەکو زمانى ساسانى و زمانى قوتى، زاناييان ژى ئەڭ زمانە ب رىكا نەخش و نېسىن مىژۇويى و شۇنوار و پەرتوكىن كەقن ۋە زانىيە(16).

پەتىيا زاناييان ل وى باوهەرىئە کو زمانى مرى "ئەو زمانە يى كو ئاخفتىكەرەن وى ژ ھزار مروقان كىمتر بن "، ھەروھسا دەمى زمانەك ئەرك و کارى خۆ يى (جڭاکى، سىياسى، ئابوورى، رەوشەنبىرى و شارستانى و ... ھەندا ژ دەست دەدت، ھينگى ئەم دشىئىن بېئىن کو ئەو زمان يى مرى، چونکو ھېڭىز كەنەنەن وى ژ ھزار كەسان كىمتر دىن(17).

15 - فەرھاد حاجى: دياردا مرنا زمانان، دھۆك - 2010، ل 33.

16 - د. نەزىمان عبدوللا خۇشناو: زار و زمان، چاپا دووڭ يازىدەكرى، ھەولىر - 2014، ل 36.

17 - فەرھاد حاجى: دياردا مرنا زمانان، دھۆك - 2010، ل 11 - 12.

ئەگەرین مىنما زمانان

ل دور ئەگەرین مىنما زمانان، نېقىسىه رى كورد (ئارژەن ئارى) دېيىتىت: ” زمان هەموو نرخىن كەل، نرخىن چاندى (ارەوشەنبىرى)، جڭاڭى، دېرۆكى، وېزەمىي ۋەدەھەۋىنە ناقا خۇھ. زمان گەنجىنە يا ھەسنى، ھەزىر، پامانا گەله، ھەگەر كەل لى خودى دەرنە كەقە، بكار نەبىنە و لى نەنېرە، وئى تەنگ و لاواز بىبە، نەخوھش بىكەقە و د داۋىيى دە ژى بىرە، دەمما كو زمانەك مىر كەللى خوهدىيى وى زمانى ژى ما نامە؟“⁽¹⁸⁾.

زمان ب چەند شىيە كان ژ ناڭ دېن، ئەق خالىن ل خوارى
ھندەك ھۆكارن، كو دېنە ئەگەر زمان بىرەن، يان ژ ناڭ بېن:
1. دەمىي مللەتك دەست ژ زمانى خۆ بەرددەت و زمانەكى دى
دەھىنەت و پى دئاخقىت، ل وى دەمىي زمانى وان يى رەسەن ژ ناڭ
دېيت.

2. دەمىي مللەتك يان نەتەوەيەك ب زمانى خۆ نەخوينىت و
نەنېقىسيت، كومان تىدا نىنە، ل ۋى دەمىي كەفىن ژ ناڭچوونا وى زمانى
زىدەتلىدەھىن.

3. دەمىي پىشەقانىيا زارۇكان دەھىتەكىن، كو فېرىي زمانەكى بىيانى
بىن و گرنگى ب فىربۇونا زمانى رەسەن نەھىتەدان، ئەقەزى دەلىقەيە
بۇ مىنما وى زمانى.

4. ئەگەر زمانەك د بىاقيىن تەكىنلۈزىيا نۇو يازانىارىيىاندا نەھىتە
بكارئىنان، دەلىقە دى ھەبىت ئەو زمان ژ ناڭ بېيت⁽¹⁹⁾.

18 - ئارژەن ئارى: چەند گۇتاپىن وېزەمىي، دھۆك - 2012، ل 213.

19 - زمانقانىيا كارەكى، زىدەرە بەرگ، ل 87.

دیسان هندهک نفیسه‌فان چهند خالین دیتر دهستنیشان دکەن ژبۆ
مرنا زمانان، وەکو:

1 - **جیهانیبۇون (العولمە):** جیهانیبۇون فشارەکا مەزن دئىختە ل سەر زمانین جیهانى ب گشتى، ژېرکو زمانین سەرەکى ل وارىن سیاسى و ئابۇرى و جفاكى ... و هتلل سەر ئاستى نىقدەولەتى دھىنە بكار ھىنان، هندهک وەسا ھزر دکەن كو جیهانیبۇون د بەرژەوەندىيا زمانین جیهانى دايە⁽²⁰⁾، بەلى دبىتە ئەگەر ئاواز كرنا زمانى و ئىخستنا وى ل بەر گەفا مرنى.

2 - **داگىركرنا وەلاتان:** دىرۋوك دەدەتە ئاشكراكنى كو داگىركىن بەرپرسىيارا ئىكى يە بۇ ژنافېرىن و مراندىنا زمانان، ھەروەك كۆلۈنىيالزمائىپانى ل ئەمرىكا باشۇر (370) سى سەد و حەفتى زمان كوشتن، دەمما ئىتكىز گەھشىتىنە ئۆستۈراليايى ژ سەرجەمى (250) دو سەد و پىنجى زمانان، 90% زمانىن وان ژنافچۇون.

3 - **ئەنترنېت:** ژېرکو ئەنترنېت يا بۇويە ئىك ژ پىندىقىن رۆژانە يىن ژيانى و زمانى ئىنگلىزى ل سەر يى زالە، لەورا زمانقان وەسا ھزر دکەن كو مرنان زمانان ژ قوربانىيىن سەردەمى پىزانىن دەشمىرن.

4 - **لاوازىيا ۋە گوھازتن و وەرگىرانى:** ژ زمانەكى بۇ ئىكى دى و بەرۋاقازى، ئەقى كىيارى كارتىكىنە كا بەرچاڭ ل سەر زىنديبۇونا زمانان ھەيە⁽²¹⁾، لەورا ھەبۇونا دەزگەھىن و وەرگىران و بەلاقىرى دناف ھەر مللەتەكى دا ژ كارىن فەرە كو خودان شىيان د ۋى بىاقيدا رۆلى خۇ بىگىرن.

.20 - فەرھاد حاجى، ژىددەرە بەرە، ل 35.
.39- ژىددەرە بەرە، ل 36-

دیسان کۆمەکا دى يائەگەران ھەنە، كو زمان بىرەن و ژ ناف بچن،
 يانشى بکەقىنە بەر گەفىن مرنى كو ب نىمچەمرى بەھىنە ھېڭەرلىق،
 وەكۆ كارەسات و رويدانىن مەزىن يىن سروشتى و شەر و جەنگان
 و جىنۇسايىرىن و هزر و داب و نەرىتىن شاش د ناف جەڭاكاندا⁽²²⁾،
 دیسان بەلاقىبۇونا ئايىنان دېيتە ئەگەر ئى ڈەستدىانا گەلەك زاراڭ و
 پەيىش و ھەقۇكان كۆ فەرھەنگا وى زمانى بىنیات لواز بکەن و ھندەك
 پەيىش و ڈەستەوازە يىن نوى ل شوينى دەھىنە بكارهينان.

22 - دىقىيد كريستال: موت اللغه، ترجمە: د. فەھد بن مسعد الھەبى، ؟ - ؟ ص 127.

خیزانان زمانین مری

ل پهی ۋاقارتىن و ژيڭجودا كرنا خیزانىن زمانان، چەند بۆچۈونەك
ھەنە، چ خیزانىن زمانين مرى، يانشى خیزانىن زمانىن زىندى. ئانكى
بۇ ۋى مەرەمى خشتەيىن تايىبەت ھاتىنە دانان و زمان ل سەر وان
خشتە يانلىكىفە كرىيە، ھەروەسا چەند جورىن زمانان ژى ھەنە، ل گۆر
خشتەيىن زمانىن مرى ژى، ب ۋى شىوهىيە ل خوارى زمان ھاتىنە
ژيڭجودا كرن:

أ- زمانىن مرى

ب- زمانىن نىمچە مرى، يىن ل بەر گەفا مەرنى.

أ- زمانىن مرى

زمانىن مرى يان يىن نەمايى يانشى ئەۋىن ژناڭچۇويي، ئەو زمان
ئەۋىن نوکە نەھىيە بكارھىنان وەك زمانى ئىكى، ئەقە پەيدا دېيت
دەمى زمانەك د قۇوناغا مىدا زمانىدا دەرباس دېيت ژ ئەگەر ئىمبۇونا
ئاخفتىكەرىن وى زمانى، دېيت ژى ئەگەر ئىن وى يىن سروشتى بن و
قەگەرنە وى چەندى كۆ كىمپىيا كەسىن وى زمانى بكاردىنىن ژ ئەگەر
گوھۇرىنا زمانەكى بۇ زمانەك دىتىر، يان ژ ئەگەر ئىن تەپەسەرىي و
زۇردارىي كۆ زمانەكى دەستتىشانلىكى بەرەف نەمانى بچىت ئەو
كىيارىن جىنۇسایدىنە ئەۋىن كۆ كەس نەمىنەت ب وى زمانى ب
ئاخقىت(23).

زمانيين کەن يىن مىزۇویەکا دوور و درىڭ د سەردا دەرباز بۇويى، گەلەك ژ ئەوان ب زمانىين مرى دهينە ھۇمارتن ل دويىش وان ۋە كۆلىنىن ھاتينە ئەنجامدان ل دور پەيىش و ھەقۇكىن وان زمانىين کەن، وەكو مىدى (ئاقىستىايى) ل دەقەرىن كورد نشىن، لاتىنى (سانسکريتى) ل ئەورۇپا، ئەكەدى (ئاشورى و بابلى) و گەلەكىن دىتر⁽²⁴⁾، ھەروەسا ھەر زمانەكى ئاخفتىكەرىن وى ژ (10) دەھ ھزار كەسان كىمتر بۇون ئەو دھىيەتە ھۇمارتن كول بەر گەفا مرنى يە.

ھندەك زمان ھەر ژمېزەيە تۈوشى مرنى بۇوین و پترييا وان دكەنە ژىر كۆمەلا زمانىن ھندوئورۇپى، ژبلى ھندەك ژى دكەنە ژىر ھندەك كۆمەلىن دىتر⁽²⁵⁾.

دھىيە زانىن كو ھەمى زمان دەرن، مرن ژى دو تەرزان دىستىنيت، تەرزى گوھۇرىنى يان نەمانى، وەكو پەيدابۇونا زمانىن بىنەمala ھندوئورۇپى يان يىن سامى ژ زمانەكى سەرەتايى و نەمانا زمانى سۆمەرى و ئەكەدى و ئاشۇرى و لۇلۇيى و هۇرى ... و يىن دى⁽²⁶⁾. زمان بەردەواام د ھەقىرى و بەرۇكىن شەرىن دژوار دايىه مىتا شەرىن لەشكىرى ل سەر توخىب و جەركىن دەولەتان ب تەرزەكى نەبەرچاڭىرى، ل دۆر ٿى چەندى (پرۆفېسۇر د. كاميران عالى بەدرخان) د كۆشارا (هاوار) يا ژمارە (2) ل رىكەفتى (5) خزىرانا 1932 ئى د بابەتى خۇ يى ب نافى (اد دۇرا ھەقخىستنا زماناندە)، گەلەك باش پەسنا ٿى شەرى كرييە دەمما دېيىشىت: ”زمان وەك ھەر تشت ل ھەق دخن، نەقەبا وان

24 - فەرھاد حاجى: دىاردا مىنا زمانان، ل 22.

25 - ماريو باى: أسس علم اللغم، ل 171.

26 - فاضل عمر: ھەلکۇلاتا زمانى - كۆمەكا گۇتار و لېكۈلىنىن زمانزايى، دھۆڭ - 2007، ل 120.

نینه د شهربى دهنه، ژبه‌کو هه‌ر زمان دل دكه مه‌زنتر ببه، هاویر دورین خو ۋەكە، بکەۋە لەپىننەن نو، ئەف يەك، ژو پېقە زمان دخوازن زمانىن دى بکۈزۈن و بکەۋەن شونا وان، دىرۆكا دنى ژ مە پا دده زانىن كو ھەتا نەھو گەلەك زمانىن دنى ھاتنە كوشتن، ژ وان زمانان رە (زمانىن مرى) دېلىش. و بەھەقچۇون و ھەقخىستنا زمانان كەپە كەپ و بى دەنگە، بەلى ئەف شهر بى دەنگە بى تۈپ و تەھنگ، بى بالاڭر و مترالىيۇزە. لى بەلى حكما وى ژ هه‌ر شهربى پېتىر مه‌زنترە و خرابىتە. د شهربى زمانان ده رەز زمانان تىئىن ستاندىن خورتىبيا دل و جانىن وان تىئىن شىكىناندىن، زمانىن كو لەھەف دخن، دەست ب كوشتنى پېسىن ھەف دكىن، دل دكىن ...“⁽²⁷⁾.

.27 - خەلات مۇوسسا يۈوسىف: زمانى نەھوھىيى د تەڭگەرا رزگارىخوازا ڪوردى دا، ھەولىر - 2006، ل 16 - 17.

ریکخراوا نه‌ته و هیین ئیکگرتی یا په روه‌رده و زانست و رهوش‌نبیری (يونسکو) ل سالا 2003 ب کورتی و هسا دده‌ته خویاکرن کو همه‌رهنگیا کله پووری مرؤقایه تیبی یی زمانی ل بهر گه‌فین مرنی یه ژ ئه‌گه‌رئ نه‌مانا زمانین کیم ئاخفتکه، ئه‌قا ل خواری ژ ڦان داخویانیان به‌رچاڻ دبیت:

ژ نافبه‌را (6809) شهش هزار و ههشت سه‌د و نه‌ه زمانان ئه‌وین ئامارا وان ل جیهانی هاتیه کرن، ژ وان 32% ل کیشوهری ئاسیا، 30% ل ئه‌فریقيا، 19% ل ئوقیانوسی هادی، 15% ل ئه‌مریکا و 3% ل ئه‌وروپا هنه. دیسان ریکخراوا یونسکو، ب ڙناچچوونا هندهک زمانان ب کاره‌ساته کا شارستانی و رهوش‌نبیری دهه ژمیریت (28).

ب- زمانین نیمچه مری

زمانین نیمچه مری نیزیکی وان زمانانه ئه‌وین که‌فتینه بهر گه‌فین مرنی و پاشی زیندی دبنه‌قه، ئانکو دشین خو بـهـزـینـهـقـهـ ل دویـثـ وان کاودانین ئه‌و ملـهـتـینـ پـیـ دـئـاخـڻـ تـیـداـ دـڙـینـ، دـبـیـتـ ژـیـ قـهـتـ سـاخـ نـهـبـهـقـهـ و هـنـدـهـکـ زـمانـیـنـ دـیـ جـهـیـنـ وـانـ بـگـرـنـ ڙـلـایـ بـکـارـئـنـیـانـاـ نـقـیـسـینـ و فـهـرـمـیـکـرـنـاـ زـمانـیـ ژـ ئـالـیـ دـهـسـتـهـ لـاـتـیـقـهـ.

دیسان ریکخراوا نه‌ته و هیین ئیکگرتی یا په روه‌رده و زانست و رهوش‌نبیری (يونسکو) ل سالا 2003 ئه‌ڦان داخویانیان به‌رچاڻ دکه‌ت:

(450) زمان ل بهر گه‌فین مرنی نه، ژ وان‌ژ (161) ل ئه‌مریکا،

(175) ل ئۆقیانوسی هادى، (55) ل کیشومەرئ ئاسیا، (37) ل ئەفریقیا و (7) ل ئەورۆپا نه⁽²⁹⁾.

د راپورتەکا دیتردا ئاشکرا کرییە کو ھەتا سالا 2050 نىزىكى (3000) زمان ژ زمانىن جىهانى ل بەرگەفا ژناڭچۇونى نه و (2400) يى ل بەر كنارى مرنى⁽³⁰⁾. ھەروەسا دەدەتە خوياكنى کو ژ سەرجەمى (6000) زمانىن جىهانى، (3000) زمان ل بەر ژناڭچۇونى نه⁽³¹⁾.

29 - أحمد بوکوس: مسار اللغة الأمازيغية/ الرهانات وال استراتيجيات، تعریب: فؤاد ساعه، الرباڭ - 2013، ص .7
30 - ؟ : لغة بائندە، (ويكيبيديا/ الموسوعة الحرة)، ليوم 19/5/2015
31 - هەر ئەو زىيدەر.

پشکا دووی

کاریگەریا زمانین هه قخیزان ل سه ر ئیک
زمان و ژینگەه
هۆکارین پهیدابوونا ململانی یا زمانی
هژمارا زمانین جیهانی و نهبوونا هژماره کا دروست
زمانی کوردى
خیزاننا زمانی کوردى
دیالیکتین زمانی کوردى
أ - دیالیکتا کرمانجیا ژورى
ب - دیالیکتا کرمانجیا نافه راست
ج - دیالیکتا کرمانجیا ژیرى
د - دیالیکتا گۆران
مانا زمانی کوردى
ژناقچوونا زمانی کوردى

پشکا دووی

کاریگه‌ریبا زمانین هه‌خیزان:

کاریگه‌ریبا زمانین هه‌خیزان ل سه‌ر ئیک و دو، کاریگه‌ریبه‌کا
ب مه‌ترسییه بو هه‌ر دو زمانان، چونکی هه‌ست پی ناهیت‌هه‌کرن و
مه‌ترسیین مه‌زن بو سه‌ر ئیک ژ هه‌ر دو زمانان هه‌نه، و هکو زمانی
کوردی هه‌ر د که‌قنداده‌فته‌یه بن کارتیکرنا زمانی فارسی⁽³²⁾،
نه خاسمه دیالیکتا کرمانجیبا نافه‌راست، کو هه‌تا نوکه‌ژی کارتیکرنا
خو هه‌یه د په‌یف و دهسته‌واژه‌یاندا، به‌لی کرمانجیبا ژوری کو
که‌فتبوو به‌ر گه‌ف و کارتیکرنا زمانی عه‌رهبی، ژبه‌رکو هه‌ر زمانه‌ک ژ
خیزانه‌کییه، پشتی رزگاربیوونا کوردستانی ژ دهسته‌رژیما به‌عس،
hee رزوی پتربیا زمانی کوردی ژ په‌یف و دهسته‌واژه و زاراچین
عه‌رهبی هاته پاقزکرن. به‌لی مخابن نوکه ب په‌یف و دهسته‌واژه‌یین
زمانین بیانی به‌رهف خرابتر چوویه.

.32 - د.شیرزاد سهبرک، ... : زمانفانیبا کاره‌کی، ژیده‌رک به‌رک، ل.89

زمان و زینگہ

زمان کاریگه ر دبیت ب ژینگه هی، ژئه قی کاریگه ریی هه مه ره نگییا زمانی یا تایبهت پهیدا دبیت، زمانی کومین مرؤفان ب رییا ژینگه هی دھینه نیاسین، ژئه قی نیاسینی دهقوک و زاروچکه دروست دبن و پاشی زمانین کومان، زیده باری زمانی تهخ و چینان، زمانی تایبه تمه ندییان و یشہیان (33).

هزرا کو زمان بیونه و هرین زیندی نه، ئانکو هزرا و هرگرتنا بئەمانەت یا مرنى، نه هزرەکا نوو يە، ئەو هزرە یا وان كەسین مخابنیي ب ژناقچوونا زمانان دېھن ل سەر گۆيى زەمینى، ژېھر ھندى دېيىن - ل سەخمه راتى سەخبييەكىدا ژينگەھى و پاراستنا وئى، ل پەرى گۆتنە (كلۆس، 1969) پىدىقى ب پىرابۇونىن باشە بۇ مان و پاراستنا ژينگەھى. پىشىپەستن ل سەر رىيەھيا زمانقانىيى د كەتوارىدا، پىقەر ل سەر پاراستنا ژينگەھى دەھىتە دياركىن كو لگەل ژ ناقچوونا ھەر زمانەكى نەتنى جورەكى پىشكەفتنا زمانى و روۋوشەنبىريي ژ ناف دېيت، بەلى رىيەكاكا بەرچاڭ يا پىشكەفتنا جىهانى ژ ناف دېيت. ب وئى پەليي كو ھەر زمانەكى بىرىت، دى رىيەھىكاكا بەرچاڭ يا مىشكى وقى لگەل دا ژناف دېيت⁽³⁴⁾.

کوهورین یاسایه کا ئەزەلی یا قى سروشىتىيە، سەرۋەرى ئى گاڭى
يى ھەر تىشىتەكى يى جودايە ژ ھەر سەرەدەمەكى دىتىر، (ئىنگەھ) پۇلەكى
بلند د ئاراستەكىدا شىوازى كوهورىنى دا دىنلىت، ھەكە سىستەمەك

33 - الدكتور مهدي صالح سلگان الشمرى: في المصكح ولغة العلم، بغداد - 2012، ص 22.

34 - فلوريان كولهاس: اللغة والاقتصاد، ترجمة د. أحمد عوج، عالم المعرفة الكويتية، الكويت - 2000، ص 216.

ب ڙینگهه کی هاتبیته دور پیچ کرن ئه و سیسته م دی هیته گوهپرین، ئه ڦ گوهپرینه دی هه می لایه نان ڦ گریت و پشتی دھمہ کی دی بیته سیسته مه کی دیتر. زمان ڙی و ڈک دیار دهی کا سرو شتی ڙ ڦ یاسایا گشتی یئ ڦ ڈھر نینه، دھیته گوهپرین ب بوورینا دھمی، سه رو به ری جو گرافی و کھلتووری و هه ڦ ڈھنیا دگھل زمانیں دیتر پولئی خو دبین د چهوانی یا شیوازی وی گوهپرینی دا⁽³⁵⁾.

35 - د. وریا عومر ئمین: پیٹو ڪہ کانی زمانو اونی، هھولیر - 2011، ل 98.

هۆکارین پەيدابوونا ململانی یا زمانی:

ل دور گوهۆرپەننا زمانان هۆکارین جورا و جور ھەنە، ھندەك ژئەوان نەزمانی نە، ئەق هۆکارین نەزمانی گریدای بارى جقاکى، دەرروونى و دیرۆكى نە، ل پەي گۆتنە (گرور ھادسەن) ھەر وەك ژى ھاتىيە قەگوهاستن، دېيىتىت: "پەيوەندى و قىيىكەفتىن زمانان بۇ ماوەيەكى درىز دېيتە ئەگەر ئەگەر گوهۆرپەنن مەزن د زمانىدا، ب تايىبەتى ل وى دەمى كو ئىك ژوان زمانان ژ لايى سىياسى يان ژ لايى ژمارا ئاخفتىكەرانقە يى زال بىت" (36).

ھەروەسا زاراڭى (زمانى ھارىكار) ژى ل شويننا ململانى یا زمانان ب گەلەك جوران ب كاردەتتى، كو ب ئانكويا بەرفەرە خۆ دېيتە زمانى سەرەددەرىيى، بەلى شىۋەيەكى تايىبەتە ژ زمانى سەرەددەرىيى د ئانكويا خۆ يا بەرتەنگ دا، (سەمارىن) چوار تىكەھىن شويىگەر و تىكەلکىش بەرچاڭ دەكتەت كو دەگەنە زاراڭى گشتى (زمانى سەرەددەرىيى)، ئەۋۇزى:

(1) زمانى پەيوەندىكىرنى: ئەو زمانە يى د ژيانا رۆزانە دا دەيتە بكار ھىيان.

(2) زمانى جىهانى: ئەو زمانە يى ب دروستى ل سەر ئاستى جىهانى دەيتە ب كارھىيان.

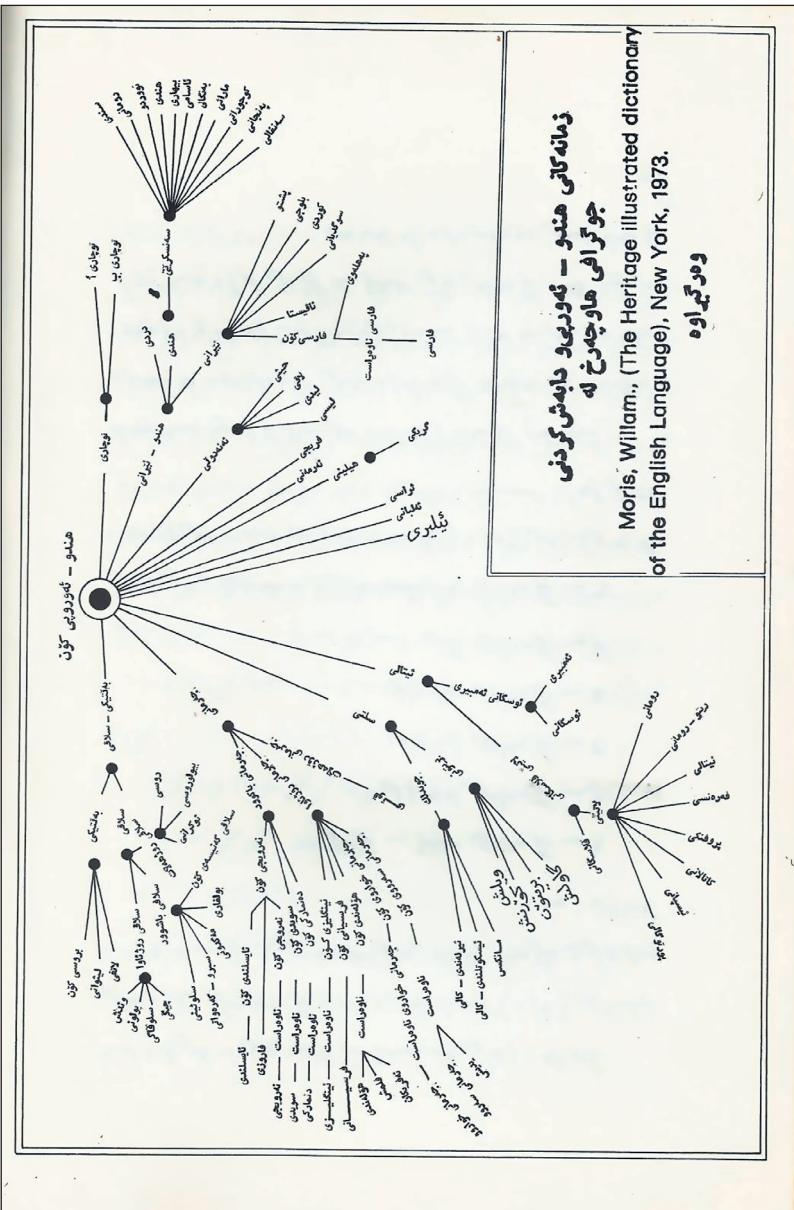
(3) زمانى ھارىكار: زمانەكى دەستكىرده دەيتە بكارھىيان بۇ ھارىكاريا پەيوەندىيەكا ب ساناهى د ناقبەرا ئاخفتىكەراندا كو ئەو د زمانى ئىك و دوو ناگەهن.

.36 - عبدالسەلام نەجمەدين، و ...، زمانقانىيا تىپۇرى، ژىددەرچى بەرى، ل 287

(4) زمانی بازرگانیکرنی: ئەو زمانه بۇ کارىن بازرگانیکرنى يە، زمانى سەرەددەرىي يە لگەل يىن بەرامبەر و باراپتر ژى ل سەر سنوران دەيىتە ب كارھينان.

گەلهك جاران زمانى بازرگانیکرنى كاريگەرييەكا مەزن دكتە سەر زمانى هەرييى و خەلكى وى زمانى، هندەك ژ زمانى خۆ ژ دەست ددهن، چنكو يىن كاركەر و پالەڭىزى فىر دېنى دېيىتە زمانەكى ژيانا رۆزىانە يَا وى خەلكى⁽³⁷⁾.

. - فلوريان كولماس: اللغة والاقتصاد، المصدر السابق، ص 242

هژمارا زمانین جیهانی و نهبوونا هژماره‌کا دروست:

هژماره‌کا زۆر يا زمانان د جیهانىدا هەنە، لى يا ب زەممەتە ب دروستى ئەق هژماره بھىتە زانىن و دەستىشانكىن، چونكى هندەك زمان د زيندى نە و هندەك د نىمچەمرينە، زىدەبارى كو سالانە هندەك دىتر ل بەر گەفييەن مرنى نە. لى هەر چەوا بىت هندەك ئامار ھاتىنەكىن و هندەك هژمار دايىنە تۆمار كرن چ دروست و چ ب كىيماسى بن. ل پەرى گۇتنا نېسىر (ماريو پاي)، نېزىكى (3000) سى ھزار زمانان هەنە و خەلک پى دئاخقىت ب جوداھىيا دىالىكتانقە، هەر زمانەكى ژ ئەقان زمانان جەماوەر و حەرزىكەرەن خۆ يىن تايىبەت هەنە ژ ئاخفتىكەران ئەۋىن د رىكا وى زمانى پا دئىك و دوو دگەهن، بۇ تىككەھشتن و ب رىقەبرىنا كارىن خۆ وەردگەن. ھەروەسا ھەر زمانەك ژ ئەقان زمانان ل جەئى خۆ دەڭەرا پى دئاخقۇن خودان سەرە روەرييە و دېلىت ل بەر چاف بەھىنە وەرگەرن⁽³⁸⁾.

ھەروەسا درېزىيى دەدته گۇتنا خۆ دېتىت: جوداھىيەكى مەزىن د ناقيەرا ۋان زماناندا ھەيە چ ژ لايى ھژمارا ئاخفتىكەرەن وان، يانزى ژ لايى وى بىاقۇ عەردى يى ئەق زمانە لى دەھىنە بكارئىنان. ژ ئەقان سى ھزار زمانان هندەكان چەند سەدەك و هندەكان ژى ب مىلۇنان مەرۆق پى دئاخقۇن، زمان ژى ھەيە ل گۈندەكى قەدەر و دویر ب تىنى ھەتا دەگەھتە بىاقەكى ب سەدان مىلىئىن چارگۆشە خەلک پى دئاخقۇن. تىنى (13) سىزدە زمان ھەنە كو ھەزمارا ئاخفتىكەرەن وان ژ (50)

- ماريو باى، (1998)، أسس علم اللغة، ترجمة وتعليق: الدكتور احمد مختار عمر، گ، 8، القاهره .65، ل، 1998 -

مليون کەسان پتەر و زمان ژى ھەي ئاخفتىكەرىن وى ژ سەد كەسان نابورىت⁽³⁹⁾.

ل ھندەك وەلاتان، دېيت ل دويىف بياقى وى گەلەك زمان و دىالىكت لى ھەبن، لى ل ھندەك وەلاتىن دى دېيت بياقەكى مەزن بىت و تىنى زمانەك و چەند دىالىكتەكىن گەلەك كىم لى ھەبن. بۇ نموونە وەلاتەكى وەكو نيجيريا (400) چار سەد دىالىكت لى ھەنە، ئەسيوپيا (80) حەشتى دىالىكت، باشۇرى ئەفرىقيا (11) يازده دىالىكت و زمان، زىددەبارى هەزمارا زۆر يا دىالىكتىن ل وەلاتى چىنى ھەين⁽⁴⁰⁾.

ھەروەسا ل دويىف ۋەكۆلىنەكا رىخراوا (يونسکۆ ل سالا 2002) ئەنجامدابىي، وەسا دەدەتە ئاشكاراكن كۈپىرەن (6000) شەش هزار زمانان ل جىهانى ھەنە، بەلى نقىسىزەرەكى دىتر د گۆتارەكا خۆ دا ب ناقى (مدخل إلی ظاهرة إنقراض اللغات/ دەركەھەك بۇ دىاردەيا نەمانا زمانان) دىار دەكت كو (7227) حەفت هزار و دو سەد و بىست و حەفت زمان ل جىهانى ھەنە، ۋىزىدەرەك دىتر ژى دېيتىت: (6700) شەش هزار و حەفت سەد زمان ھەنە، ھندەك ژى هەزمارى دەھىنە (6809) شەش هزار و ھەشت سەد و نەھ زمانان، ۋەكولەر (هارۇلدەرتىمان) د پەرتوكا خۆ دا (دېرۋىكا زمانان و پاشەرۇۋا وان/ تارىخ اللغات و مستقبلها) دا دېيتىت كو (6417) شەش هزار و چار سەد و ھەقدە زمان ل جىهانى ھەنە، ئانكۈپىرەن (6000) شەش هزار زمانان، بەلى پىروفيسيئورى زمانزان (پىتەر ئۆستن) ژ پەيمانگەها ۋەكۆلىنەن

.39 - ھەر ئەو ۋىزىدەر، ل 65.

.40 - التواب. رمضان عبد (الدكتور): التطور اللغوي مظاهره و عللها وقوانيشه، ط2، القاهرة - 1990، ل 15.

روژهه لاتی و ئەفریقى ل لهندهنى ل وى باوهرى يه كود جىهانا ئەقرو دا (7000) حەفت هزار زمان دھىنە ب كارھینان⁽⁴¹⁾. بۆچونهكا دىقر هەيە كو پىر جەھى باوهرىي يە و پىرييا ۋەكۆلەر و زمانقانان تەخمين دكەن كو (6800) شەش هزار و ھەشت سەد زمانىن زيندى ل جىهانى هەبن كو 90% ژوانا كىمتر ژ سەد هزار ئاخفتىكەران ھەنە و هندەك ژ قان زمانان (نىزىكى 46 زمانان) ب تىنى ئىلك ئاخفتىكەر ھەيە و د ئەنجامدا ل ژىير مەترسيا ژ ناقچۇونىدایە⁽⁴²⁾.

ھەرودوكو ل بەراھىيى مە گۆتى ھېڭىزەكى گەلەك يَا زمانان ھەنە و سالانە گەلەك ژوان ل بەر گەفا مرنى نە و د نىمچە مرىنە، ژېلى كو بخۇ دەرن، ھەرودسا ل گەلەك دەقەران و هندەك وەلاتان ئەۋىن گەلەك زمان و دىالىكت لىي ھەين، ھەتا نوکە ۋەكۆلەر نەشىيانە جوداكرنەكى بىخنە د ناقبەرا هندەك ژوان دىالىكت و زمانان دا كو دىالىكت ب زمان دھىنە ھېڭىزەن، يان ژى بەرۋاشى. ژېر ھندى ھەتا نوکە ھېڭىزە دروست يَا زمانىن جىهانى ناھىيە زانىن !!

زمانی کوردى

ل دور زمانی کوردى هەتا نوکە گەلەك بوجچوون ھەنە کا کى پىشەنگ بۇويە ل دور دىالىكت و زارۆچكە يىن زمانی ئقىسىيە، بەلى ل دويق تىشتى ل بەردەست و ھاتىيە زانىن کو ”ئىكەمین كەس ب زانستيانە تلا خۇ بۇ نەتەوەمىي کورد درىز كر بىت و دىالىكتىن زمانى و وان ئىجاخ و عەشىرىتىن نەتەوه ژى پىكھاتى و دەستنىشان كربىت، شەرهەفخانى بدلېسى يە (1543 - 1605) د كتىبىا (شەرهەفنامە) يى دا. د شەرهەفنامە يى دا زمانی کوردى ب سەر چار بىنە مالىن مەزن دا، دابەش كرييە: كرمانچ و كۆران و لور و كەلهور⁽⁴³⁾.

زمانی کوردى و دىالىكتىن وى، گەلەك بەربەلاقبۇوينە ل ھەرىمە كا بەربەلاق ل ژىرىيىا كىشىوھرى ئاسيا، كو دەقەرىن باكۆر و رۆژھەلاتى باكۈر ئىراقى، رۆژئاۋايى ئيرانى - ژىلى دەقەرا عەرەبستانى - ۋەدگىت. زىنەبارى ژ لايى باكۆر ۋە دووماهىيَا وى دگەھتە ئەرمىنيا.

د ۋى بەلاقىرنا جوگرافى دا، زمانی کوردى نەيى بىبارە ژ كارتىكىرنىن زمانقانى يىن زمانىن دەوروبەر وەك: توركى، عەرەبى، فارسى، ئەرمەنى و توركمانى، بەلى دەقەرىن ناڭندى زمانى وان يى كوردى و دىالىكتىن وى ب پاقۇرى ماينە و كارتىكىرنە كا مەزن لى نەھاتىيە كىن ئەن ۋە ژى ئەگەر ئى دوورىيىا زمانی کوردى ژ زمانىن دەرددۇر يىن بىيانى. ۋە كۆلەر (فوئاد حەممە خورشىد) ئاشكرا دكەت كو مەبەستا وى ژ كارتىكىرنىن زمانىن بىيانى ل سەر زمانى کوردى، ژ ئەگەرىن نەبۇونا سىنورەكى جوگرافى يى قەبىھ، ژ ھەر پارچە يەكى ل ھەر وەلاتەكى، چ سىنور د ناپېرا وان زمان و زمانى کوردى دا نىنن کو كارتىكىرنى لى نەكەن⁽⁴⁴⁾.

43 - د. مارف خەزىندار: مىڭزوو ئەدەبى ڪوردى، بەرگى يەكەم، ھەولۇر - 2001، ل. 37.

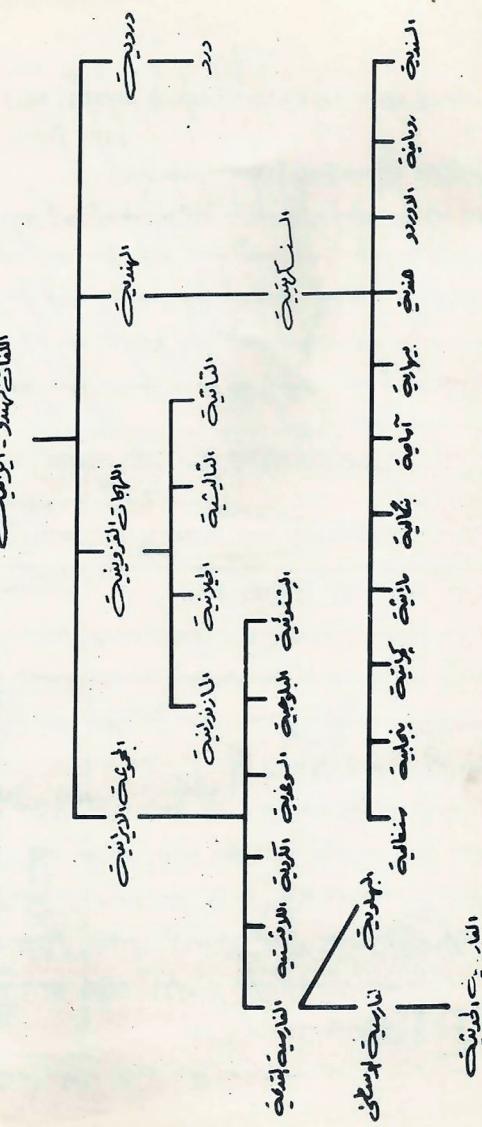
44 - د. فؤاد حەممە خورشىد: اللە الکردىيە والتوزيع الجغرافى للهجاتها، بغداد - 1985، ص. 31.

النكليم - ٦

الآلات الهندسية - إلإضافة وتفعيلاتها

The Heritage illustrated dictionary

Driver. G.R.B.S.O.S. Vol. 1923

خیزانان زمانی کوردی:

ل دور خیزانان زمانی کوردی، د. کوردستان موکریانی دبیژیت: "زمانی کوردی ژ لایی یاسایا پیزمانی ژه، بنواشه‌یا چهوانییا لیکسیکی ب ئیک ژ زمانین باکورئ رۆژناثایی کۆمه‌لا زمانین ئیرانی دهیته هژمارتن. زمانین ئیرانی: ئەو خیزانه نەتهوهیه، کو کۆمەلەکا زمانین نیزیکی ئیک و هەفەرسەن دگریتە خۆ. دارپشتنا گشتی یا پیزمانی و بنواشه‌یی لیکچوونا پەیقین فەرهەنگی و هەفبەندییا یاسایی ل ناقبەرا زمانین ژی کۆمەلەیی، ئەوی چەندى دسەلمىن، کو ئەف زمانه د بەرەتدا بو ئیک سەرۆکانی درێژن. زمانی کوردی، فارسی، تاجیکی، ئۆستینی، بلوچی، پامیری، ئاویستا، خەوارزمی، باختیری و زمانین دی بین ئیرانی ئەوین د ساخ و مری تایبەتییەکا گشتی یا لیکچوونا ئاقاھییی پیزمانی پەیدا بوبوینه و بو ئیک راشت ژەدگەریتەقە، ئەف نیزیکاتییا د خزمانی پەیدا بوبوینه و بو ئیک راشت ژەدگەریتەقە، ئەف نیزیکاتییا د نیشەرا زمانین ژی کۆمەلەیی دا وە دکەت. ل ناقبەرا ئیک گرۆپا زمانی دا بھیتە دانان، کو کۆمەلە زمانین ئیرانی یە"(45).

.9 - د. کوردستان موکریانی: سەرەمانی زمانی کوردی و کۆمەلە زمانانی ئیرانی، هەولیز - 2008، ل. 9

دیالیکتین زمانی کوردی

زمانی کوردی کو ژ چهند دیالیکتین سه‌ره‌کی پیکدهیت، د به لافکرینه ل سه‌ر پانتایه‌کی جوگرافیی به‌رفره‌ه، د. فوئاد حمه خورشید ب ژی رهنگی ل خاری دابه‌شکرینه: (دیالیکتا کرمانجیا ژوری) ل پشکا باکور و باکوری رۆژئافایی کوردستانی یا به‌لاقه، دیالیکتا (کرمانجیا نافه‌راست) ل دهق‌رین نافه‌ندي ژ کوردستانی ژگتییه، دیالیکتا (کرمانجیا ژیری) ئالیین باشور و باشوری رۆژه‌لاتی ژدگریت، هه‌روه‌سا دیالیکتا (گوران) یا به‌ربه‌لاقه ل هه‌ریمین هه‌ر دو دیالیکتین (کرمانجیا ژوری و کرمانجیا نافه‌راست)⁽⁴⁶⁾.

أ - دیالیکتا کرمانجیا ژوری

ئەق دیالیکته ژ دیالیکتىن دىتر، زىددەت بەلاقبۇویە و دەقەرەكا بەرفە بخۇقە گرتىيە، كوردىن توركىيا ل پارىزگەھىن (بايەزىد، وان، جۆلەمېرىگ، سىرەت، مۆش، مىردىن، ئامەد، خەربۇت، ئىديامات، غازى تەپە) و پىشكىن رۆژھەلاتى بازىرىن (مەرعەش و سىواس) و ژىرىيما پارىزگەھىن (ئەرزەرۇم و قارس) پى دئاخىن. ھەروەسا كوردىن ل روسىا ل ژىرىيما رۆژئاڭا يا (ئەرمىنيا) ول كوردىستانا عيراقى پارىزگەھا دەھۆك و قەزايىن وى و دەقەرا شىنگالى.

جەئى ۋى دىالىكتى و دىالىكتا کرمانجىيا ناڭھەراست ژىڭجودا دكەت، ئەو خىچا وەھمى يە ئەوا ژ كنارىن رۆژئاڭايى ناڭھەراست يَا دەريا ئۆرمىيى، بەر ب ژىرىيما رۆژئاڭايى، ھەتا دگەھتە باكۆرى بازىرى (شىۋ) دەرباز دېيتە (كىلەشىن) اى ل سەر سۇرۇي عيراق و ئیرانى. چىايى ھەلگۈرد، پاشى ئەو خىچ بەر دەۋام دېيت ھەتا دگەھتە باكۆرى رووبارى رەواندۇزى و پاشى بەر ب زىيى مەزن دەچىت ھەتا رووبارى دېجلە.

زېھر كو ئەق دىالىكتە گەلەك بەر بەلاڭ ببۇو، گەلەك شىيۇھزارىن دىتر يىين ناخويى ژى دەركەفتىنە، چەندەكى ژى د جودانە ب ۋى شىيۇھىي:

1. بابەزىدى (بازىدى): ل باكۆر و باكۆرى رۆژھەلاتى دەريا وانى.

2. ھەكارى: ل باشۇر و باشۇر ئۆزئاڭايى دەريا وانى.

3. بۇتانى: ل رەخ و روپىن دۆلا بۇتان، سىرەت، ئەرتۇش، جىزىرى و ئامەدلى.

4. شه مدینان: ل کوژیي باشورى رۆژهه لاتى توركىا، رۆژهه لاتى زىي مەزن و دەقەرین نىزىك ل ئالىي ئيرانى.
5. بەهدىنان: ل پارىزگەها دھۆكى و هەمى قەزايىن سەر بوى قە.
6. دیالیكتا رۆژئاڭايى: ل خەرپۇت و ئورفە و عەفرىن و مەرعەش⁽⁴⁷⁾.

- د. فوئاد حەم خورشید: زمانچ کوردى و دابەشبوونى جوڭرافىي دیالىكتەكانى، 47 وەرگىرانى: حەم ھەريم ھەورامى، بەغدا- 1985، ل 30.45.

ب- دیالیکتا کرمانجیا نافه راست:

ئەف دیالیکتە ژ ژیربیا خیچا وەھمی یا بەحس لى ھاتىيە كرن ۋە دىگرىت، ژ (دیالیکتا کرمانجیا ژورى) ژىكجودا دكەت ھەتا دكەھتە رووبارى سىروان و خانەقىن ژ لايى باشۇرى ۋە، ھەروھسا بەر ب رۆزئاھايە ھەتا خیچا ژ چىايى سەھەند، مەسیر ئاباد، بىجارق، ئەسەد ئاباد ژ لايى رۆزھەلاتى ۋە. دووماھىيا وئى يا باشۇرى دىشىيەن دەستتىشان بکەين ژ ھىلا ھاتن و چونى ئەوا دكەھتە مەلايەر، كرمانشاھ، قەسر شىرينى و خانەقىن.

ئەف دیالیکتە ل سەر پىنج شىيۇھزارىن ناقھۇيى دەھىتە دابەشكىن، ئەو ژى:

1. **مۇڭرى:** شىنۇ، نەغەدە، مەرانە، مىاندۇ ئاب، شاھىن دىز، سەقز، بۆكان، بانە، سەردەشت.

2. **سۇراغى:** پارىزگەھا ھەولىر و قەزايىن وئى.

3. **ئەردەلان:** ناقەندىن سنە، بىجاپ، كەنگەوەر، رەوانسەر و باكۇرى دەقەرىن جوانرۇ، ناقەندا بازىرى سنە.

4. **سلىمانى:** يان (بابانى) پارىزگەھا سلىمانىيى و ھندەك دەقەرىن خانەقىن.

5. **گەرمىان:** گەلەك ژ شىيۇھزارى خەلکى سلىمانىيى يا جودا نىنە، بەلىٰ يى ھاتىيە نىاسىن وەكو شىيۇھزارەك ب تايىبەت ل دەقەرىن كفرى، قەردەتەپە و كەركوك و تۆز⁽⁴⁸⁾.

ب دیتنا مه نوکه و ب تایبەت پشتى سەرھلدانا بھارا سالا 1991-ئى.
گەلهك گوھۇرىن كەفتىنە جوگرافيا دابەشكىنا دىالىكتان نەخاسىمە ل
پارىزگەھا ھەولىرى، چونكى دەۋەرىن رەواندۇز و ديانا و مىرگەسۇر و
بارزان و گەلهك جەھىن دىتر، كو سەر ب پارىزگەھا ھەولىرى ۋەنە، بەلى
پتريبيا وان نوکە ب كرمانجىيما ژۆرى دئاخقۇن.

ھەروەسا پتريبيا خۆجەيىن پارىزگەھا مويسىل و دەوروبەرىن وى
وەكى قەزا تلکىيف و باشىك و بەحزان و دەقەرىن سەر ب وانقە، دىسان
ھەمى ب كرمانجى دئاخقۇن.

ج- دیالیکتا کرمانجیبا ژیری:

ئەو ژى دیالیکته کا بەربەلاقە ل ھەریمما کو دەست پى دکەت ژ رییا گشتى يى گەهاندى د ناقبەرا قەسر شىرىن، كرمانشاھ، مەلايەر و بەر ب باکۆرى ھەتا رەخىن باكۆرى رۆزھەلاتى كەنداشى عەرەبى ژ لايى باشۇرى ۋە، ئەو دیالیکته يى ھۆزىن لۆپى يىن كوردى ئەوين ل ۋى ھەریممى دېشىن، پى دئاخفن کو ناقدارە ب (ھەریمما لۆرستان) ئى، ژېر هندى دېيىنى دیالیکتا (لۆپى).

ھۆزىن لۆپى دېنە دو پىشك:

1. لۆپا مەزن: ژ ھۆزىن (بەختىيارى، مامەسانى، كۆھگلۇ) پىك دەھىت، ئەڭ ھۆزە ژ ھندەك دەقەرەن دى مشەخت بويىنە ۋى دەقەرەن.

2. لۆپا بچوپىك: ئەو ژى كۆمەكا مەزنن ژ ھۆزىن كوردى ئەوين ل ۋى ھەریممى دېشىن و ناقدارلىرىن ھۆزىن وى (دەلغان، سەلسەلە، بالاڭرىيە، ئاماڭە) کو ل (پىش كۆھ) دېشىن، فەيلى ژى ل دەقەرا (پىشتى كۆھ) ان. دېيىنە لۆپا بچوپىك (فەيلى) ئەوين ل (پىشتى كۆھ) دېشىن، (ديالیکتا کرمانجیبا ژىرى) ئەو ژى ل سەر چەند شىۋەزاران لىكقە كىرىنە:

أ- لۆپا رەسمەن يان فەيلى.

- ب- لەكى.
- ت- كەلهۆپى.
- پ- بەختىيارى.
- ج- مامەسانى.
- ح- كۆھگلۇ

(لۆرَا رەسەن)، ئەو شیوهزاره یا خۆجەین دەقەریئن پشت کۆه و پیش کۆه پى دئاخفن، ئانکو نیقا باکۆرئ ژ هەریما لۆرستانى. هەروھسا (لەك) ئەو شیوهزاره یا ھۆزىن کوردىن ناسىيار ھەر ب وى ناقى و ئەۋىن ل پیش کۆه ژ لۆرستانى پى دئاخفن، ژ وان ھۆزىن (خواجەوەند، عەبدولمالکى، ناداوەند، شۆجا، كاتاواھەند) و ھندەك ژى ل وى باوھرى نە كو ھۆزىن (دلغان و سەلسەله و پیران وەند) ژى ژ دیالیکتا (لەك)ان.

كەلهۇرى ژى، پتر ل وەلاتى ئیرانى دبەربەلاقن، ھندەك ژى ل جەھىن خۆ يىن ئاسى ل چىايى زاگرۇس دېزىن، ئەۋىن ل دەقەرا كرماشاه دېزىن و دېنە دو پشکىن دىتەر ئەو ژى: (شاھزادە) و (مەنسۇورى).

(شاھزادە) ل دەستا ماهى دەشت ژ كرماشاهى ھەتا مەندەلى دېزىن، (مەنسۇورى) ژى ل ژىرييما گەيلان. ئانکو ھەر سى شیوهزارىن لۆری (لۆرَا رەسەن، لەك و كەلهۇرى) ل نیقا باکۆرئ لۆرستانى نە، هەروھسا (بەختىارى) پشکەكا مەزنە ژ دیالیکتا لۆری، بەلى ئەو نە لۆرین رەسەن و دېنە دو پىشك، ئەو ژى:

1. ھەفت لنگ: (ھەفت ھۆز يان ئىجاخ)، ژ (55) پىنجى و پىنج ھۆزان پىك دەھىن ل دەقەرا رووبارى (گارۇن) دېزىن، پترييما وان كۆچەرن.

2. چوار لنگ: (چوار ئىجاخ) ئەو ژى (24) بىست و چار ھۆزىن ل ناقبەرا رووبارىن (گارۇن) و (زالكى) دېزىن. پترييما وان جوتىارىن خۆجەن.

(مامەسەنى)، ئەو ژى شیوهزارەكى ھۆزا مامەسەنىانە كو ناقى وى ژ ناقى باپيرى وان يى مەزن (محەممەد حەسەن) ھاتىيە، ئەف ھۆزە

ل رهخین باشوری رۆژهه لاتی کوردستانی دژین و دبنه چەند پشك:
1 - بهکشی: (1200) هزار و دو سه‌د خیزانن و يىن (17) هەقدە

بەرەبابانه.

2 - جاوی يان (جاویدی): (700) حەفت سه‌د خیزانن و ژ (16)
شازده بەرەبابانه.

3 - رۆستەمی: (800) هەشت سه‌د خیزانن و دو بەرەبابن.
ھەروەسا شیوه‌زاري (کۆھەگلۇ) ل باشوری دەقەرا بەختيارى
دژین، ل رهخین چيایي دينا و سەرۆکانىيەن رووبارى چەراھى و
كزهيرۆن ھەتا دگەھتە پام هرمز و بەھبەھان. ل رۆژئاھىي قە ل نىزىكى
عەربىن ئەھوازى نە.

ھۆزىن کۆھەگلۇ ژى دبنه چەند بەرەبابەكىن مەزن پىكھاتىيە ژ:

أ/ كۆما پشى كۆه:

ژ ئەقان بەرەبابان پىك دھىت:

1 - بوير ئەحمدەدى

2 - دوشمن زيارى

3 - سەيد رەزا توفيق

4 - تابى بىلال

5 - تا بىنى

6 - تاجى تىبى

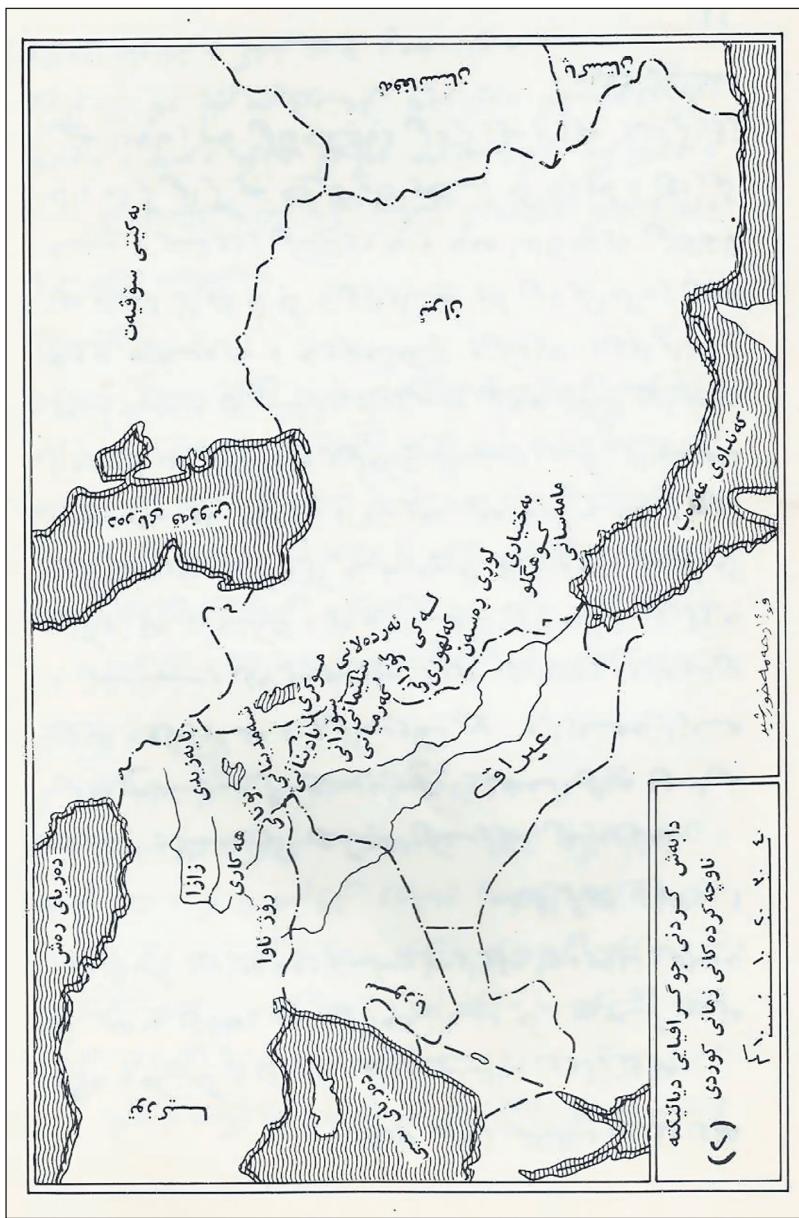
7 - بەھمانى

8 - جارۇم فشلىان

- 9 - باوی
10 - نوی.

ب/ کۆما ژیر کۆه:

ئەو ژى ژ ئەقان بەرەبابىن مەزن پىك دھىت:
1 - ئاغاجارى
2 - بەگدالى
3 - باوهلى⁽⁴⁹⁾.

د- دیالیکتا گۆران:

دیالیکتا گۆران ژ دەقەرا باکۆری رییا د ناقبەرا بازىری قەسر شىرىن و كرمانشاھ دا دەست پى دكەت بەر ب باشۇرى و هەتا چىايى ھەورامان ژ لايى باكۆری ۋە، ھەروەسا ژ سەرۆكانىيىن رووبارى سىروان ژ لايى رۆزئاۋايى ۋە هەتا دگەھتە كرمانشاھ ژ رۆزھەلاتى ۋە.

(گۆران) ل ٿى دەقەرئ پىكھاتەكا ھۆزان پىك دەھىن و ھەمى ب ئىك دیالیکت دېيىن، ھۆزىيەن ھەورامان و رىجاب (پڙاوا) و كاندولە كو ل كرمانشاھى نىزىكە، و ھەروەسا پشكىن رەسەن و سەرەكى سەر ب سنجاوى و گۆران و باجەلان ھەمى پى دئاخفن.

ديسان (شەبەك) ئە و ژى ل باكۆری رۆزھەلاتى مويىل و ل رەخىن رووبارى خازرى دېين.

ئەف دیالیکته ئە و ژى دېيىه چار شىوهزار:

- 1 - گۆران يا سەرەكى
- 2 - ھەورامان
- 3 - باجەلان
- 4 - زازاڭى.

(گۆران) يا سەرەكى، خەلکى دەقەرا كەرەند و زەھاو و جوانرۇ و ھندەك كاكەيى و زەنگەنە يىن نىزىكى كفرى و قادر كەرەم پى دئاخفن.

(ھەورامان) ئە و ژى شىوهزارەكى خۆش و كارىگەرە، خەلکى دەقەرا

چیایی ههورامان و پاوه و پلنگان پی دئاخفن.
ههورامان دبنه دو پشك:

(لهونی) ل رۆژئافایی زنجира چیایی ههورامان ل عیراقی و
تەخت) ژى ل رۆژههلاقى زنجира ههروى چیایی ل ئیرانى دژين.
(باجه‌لان)، ئەو ژى شیوهزارەكى بەربەلاقە و ھندەك ژئاخفتىكەرىن
ۋى ل رۆژههلاقى مويسل دژين دېيشنی (شەبەك) و ھندەك ژى ل (ازھاوا)
و باکۇرى لۆرسستانى و نىزىكى خانەقىن. ههروھسا ل قۇرەتۆ و ھۆرىن
و شىخان (ناحىيا مەيدان) ل عيراقى دبنەجهن. ههرو چەندە خۆجەھىن
قان دەقەران دېڭىك دوپىن، بەلىٰ ھەمى وەكو ئىك دئاخفن و شیوهزارى
وان جوداھى د ناقبەرى دا نىنە.

(زازاڭى)، ئىكە ژ شیوهزارىن دىاليكتا گۆران يىن لق، لى تشتى
بەرچاڭ ل ۋى شیوهزارى جەن دەقەرا وى يە، چىڭو ئەو نە ل سەر
دەقەرا دىاليكتا گۆران دژين، بەلىٰ پىر ل باکۇرى دنابىچەرا ئەرزەرۇم،
مۇش، خارپۇت و ئەرزنجانى دا دژين، ئانكۇ د ناقبەرا رووبارىن
(مراد صو) و (فورات صو) دا دخۆجەن ھەتا دەكەھنە ئىك ل دەقەرا
دەرسىمىي.

دىاليكتا گۆران، ھەر وەك رۆژههلاقناسان (سۆن) و (درايىقەر) ئاماڭە
پىكىرى، دىاليكتەكا ساخە، بەلىٰ كىمەك پى دئاخفن، زىدەبارى نەبوونا
زىدەرەن نقىسى ب ۋى دىاليكتى ژ بابەتىن ئەدەبى يىن كەقىن، بەلىٰ
سەردەمىي زىرىن يىي وى قەدەكەريتەقە بۇ چاخى مىرىن ئەردەلان ئەۋىن
پاشەقانىيى شاعران دىك بۇ نقىسىنى نەخاسىمە ب ۋى دىاليكتى⁽⁵⁰⁾.

به لئى قهکوله رهك ههه دوو زاروچكه بىن (زا زاكى) و (دولمى) و دیالیکتا گۆران، ب زمانىن سهربه خو دزانيت و دبىزىت: "دېيت هندەك دیالیکتین زمانى كوردى وەكو زمانەكى سهربه خو بهينه هژمارتن چونكى گەلهك جياوازى دنا قىبەرا وان و زمانى كوردىدا هەنه و ئەم نەشىين ب دیالیکتین زمانى كوردى بەزەمیرىن ئەو ژى (زا زاكى) و (دولمى) نە دېلەقىن ل دەقەرىن روژئاڭايى. هەر وەسا (گۆران) ل دەقەرىن باشورى ئەو ژى گەلهك ژ كرمانجىي - مەبەستا وى هەر دوو دیالیکتین كرمانجىي (ژۇرى و ناقە راستان - ياخودا يە)⁽⁵¹⁾.

. 51 - د. محمد نور الدين عبد المنعم: اللغة الفارسية، القاهرة - 1977، ص 12.

- مانا زمانی کوردى:

د کەقىن دا ترس ل سەر مانا زمانی کوردى هەبۇو، چونكى دوژمنان بەردەوام پىكول دىرىن كۆ ئەق زمانە نەمىنيت و د ھەپكىي دا بىت، چ دىالىكتىن وى ل گەل ئىكۈدوو، يان ژى ب دەرئىخستنا ھندەك بىرياران كۆ ژ بەهائى وى كىن بکەن و نەھىيە بكارھينان، ھەكە ل بىريارىن سەرەتەمى رېزىما (بەعس) ۋەگەرین دى ئەق چەندە گەلەك ب ئاشكرايى بەرچاڭ بىت (52).

راگەھاندىن مەۋزىيا مافىيەن مەۋۇنى ل ناڭ ئەمرىكا، ل دور مافىيەن مللەتىن رەسەن كۆ ل رونشىتىن زمارە (1278) يا رۆژا 18 ئىلىونا 1995 ئى دېبىزىت ئەو زمانىن گەفا مەرنى لسەرن، ئەو مللەت و وەلاتن ئەون يىن سەربەخۆيا خۆ نەبىت و نەشىن پىشىكەقن و ھندەك زمانىن دى ل شوينىن زمانىن وان بكار دەھىن و ل سەر خەلکى زمانى خۆ دسەپىن ل كارىن كارگىرى و سىاسى (53).

دا كۆ زمان هەر بەمىن ساخ و خۆ بىخەزىن، پىندىقى ب گەلەك بىزاقان ھەيە، پىريا ۋەكولەران ل وى باوهەرى نە كۆ ھۆكاري ئابورى ئىكە ژ گەنگەتىرىن ھۆكاريىن كارتىكەر، گەلەك ۋەكولەران ھەۋەندىيا مۇكۇما د ناقبەرا زمانى و ئابورى دا يان ژى ب تىكەھەكى دىتەر ھېيىزا ئابورى، و چەنداتىيا وى ل سەر زمانى، كۆ كارتىكەن كە دېيت بىكەھەيتە ئاستى لاۋازىي و پاشقەبرىنى.

لەورا ۋەكولەر (نانسى دوريان) كەھشتىيە وى باوهەرىي كۆ:

1 - ھەكە كاودانىن ئابورى و جفاكى ژبۇ مانا هەر زمانەكى دەھارىكار

.52 - طراق جمباز: من إبادة اللغات إلى قانون اللغات الرسمية في العراق الاتحادي، دھوك - 2008.

.73 - ھەر ئەۋەن ئەپەن، ل 70.

بن، دئئه و زمان مينيت. بهلى ههکه زمانهکي دى خو ئينا پيش و خودان بهايىكى ماهنتر بيت، دئ گوهورين چىبن و زمانى دووى دئ دەستپىكەت.

2 - سەركەفتنا ئەبىتمۇلۇزى (ماھىرىفى) و دەست بسەرداڭرتنا زانسى ئەو ژى جڭاڭىن پاشقەمايى د ۋى بىياقى دا بەرى وان دەنه زمانى وان، ژ بەر ھندى دېيىنە ۋى چەرخى چەرخى ئابورى.

3 - ترسا ماھن زن ياكەفىن ژ ناقچوونى ل ھەر زمانهكى دكەت ئەوه دەمى بكارھينانا وى زمانى كىم دېيت نەخاسمه د ناقبهرا خەلكى بخو دا كو ب درېزىيا دەمى شىيان و ھىزا وى دى كىم بيت.

4 - ئاوارەبۇونا زمانى تىگەھەكى دېيتە يى ۋى سەرداھى، د وان جڭاڭىن گوهورىنىن مەرن ب سەردا دەيىن ل بىياقىن ب كارھينانا زمانى ب ھەقبەركىنا زمانى دايىكى، رىيىا پاراستىنى ل سەر زمانى، دەيىنە ل سەر رۆلى پىشىتەقانىدا دەزگەھان، چىكۈ زمان دئ يى خو ٻاگر بيت ھەكە دەزگەھىن حومى و يىن دېيت پىشىتەقانى لىكى.

5 - فېربۇون ھۆكارەكى دى يى بەيىزە بۇ مانا ھەر زمانهكى كو خەلكى وى خو فېر بکەنە زمانى خو⁽⁵⁴⁾.

54 - مجموعة من المؤلفين: اللغة والهوية في الوطن العربي - اشكالات تاريخية وثقافية وسياسية، بيروت - 2013، ص 215.

ژناقچوونا زمانی کوردی

ل دور نه‌مانا زمانی کوردی یان ژ ناقچوون و مرتا وی، هندهک ژه‌کولهه دوور نابین کو ئه‌مۇزى مل بملی گلهک زمانین دی د پاشه‌رۆژیدا بمریت، ئانکو یی ل بەر گەفا ژناقچوونی، ئەقەزى ۋەدگەریتەفه بۆ هندهک پینگاڭ و خالین دەستنیشانکری کو فەره د ۋى قۇوناغىیدا بھىئنە ھاچىتن ژبۇ پاراستن و مانا زمانی کوردی، داكو ببىتە زمانەكى زىندى و سەردەم، وەکو:

1 - دام و دەزگەھىن ھەریما کوردستانى، يىن فەرمى و ناڭەندىن ئەکادىمى يىن بسپۇر وەکو پىيىتى گرنگىيى ب زمانی کوردی بدهن.

2 - جەھىن پەيوەندىدار و ئەکادىمى يىن زمان و رەھوشنېرى و فەرەنگسازىيى، پرۆژەيىن گرنگ و سەرتاسەری بۆ پىشقا بىرنا زمانی کوردی بەرھەق بکەن.

3 - ئەويىن ل دور زمانی کوردی گەنگەشە و دان و ستاندى دەن، كا كىش دىالىكتا زمانی ستاندارتە، فەره گەنگەشە و دانوستاندىدا وان بۆ خزمەتا پىشقا بىرنا زمانی بىت نه ل سەر كىستى دىالىكتان و لاوازكىرنا وان.

4 - گازنده ھەنە کو زمانی کوردی نەشىت ببىتە زمانی زانست و تەكىنلۈزۈيىي و وەرگىرانى، بەلى كەس پرسىيارى ژ خۇ ناكەت كا وى چەند خزمەتا زمانی كرييە و چ ئەنجامدايە⁽⁵⁵⁾.

.55 - د. عبدالوهاب خالد: زمانقانىيا ... ژىيدەرگ بەرگ، ل 135

ئەنجام

د ۋى ئەكولىينىدا، ئەم دىشىيىن چەند خالەكان دەستنىشان بىكەين كو وەك ئەجامىن دووماھىيى بىدەينە ئاشكراكىن، چونكۇ ھەر كارەكى بېتىتە ئەنجامدان چەند خالەك بۇ خاندەقانان روھن دېن ژ وى ئەكولىن و خاندىنى، خالىن مە دەستنىشانكىرىن، ئەقىن ل خارى نە:

- 1 - زمان بەردەوام د گوھۇرىنىدای، گوھۇرىنىن ب سەر ژىنگەها ھەر زمانەكى دا دەھىن، كارتىكىرنا خۆ ل زمانى وى ژىنگەھى ژى دكەن.
- 2 - ھەتاكوھ نىزىكى (15) پازدە خىزانىن زمانان ھاتىنە ئاشكراكىن و تى ئەكولەر شىايىنە (11) يازدە خىزانان بىدەنە نىاسىن.
- 3 - زمان ناسنامە يى ھەر نەتەوھىيەكىيە، ھەبۇونا زمانى گىرىدای ب ھەبۇونا ھەر نەتەوھىيەكىيە.
- 4 - زمانى مرى ئەو زمانە يى دووماھى ئاخفتىكەرى وى نەمىنەت.
- 5 - ژناقچوونا ھەر زمانەكى، رىزەيەكا بەرچاڭ يى مىشىكى ل گەلدا ژ ناڭ دېچىت.
- 6 - پىر ژ (6000) شەش ھزار زمانان ل جىهانى ھەنە و نىقا وان ب درېشىيا سالان ل بەر گەفا مرنى نە.
- 7 - زمانى كوردى ژ خىزانى زمانىن ئيرانى يە، و ژ چار دىالىكتىن سەرەكى و چەندىن زارۇچكەيان پىيكتەت.
- 8 - مانا زمانى كوردى يى گىرىدای ب كاراكرنا زمانى ۋە، و زىنەتر كاركىن ل سەر پىشىقەچوونا زمانى ژ ھەر لايەكى زمانقانلىقى ۋە.

ژی‌دەر

ا/ کوردی:

- 1 - ئارژەن ئارى: چەند گۆتارىن وىزەيى، دەھۆك - 2012.
- 2 - خەلات مۇوسا يۈوسف: زمانى نەتەوەيى د تەقگەرا رىزگارىخوازا كوردى دا، ھەولىر - 2006.
- 3 - د. رفيق شوانى: زمانى كوردى و شويىنى لە ناو زمانەكانى جىهاندا. دەھۆك - 2008.
- 4 - شىرزاد سەبرى عەلى، عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوللا: زمانقانىيا كارەكى، دەھۆك - 2011.
- 5 - د. كوردىستان موکريانى: سەرددەمانى زمانى كوردى و كۆمەلە زمانانى ئىرانى، ھەولىر - 2008.
- 6 - فەرهاد حاجى: دىياردا مىرنا زمانى، دەھوك - 2010.
- 7 - فۇئاد حەممە خورشىد: زمانى كوردى - دابەشبۇونى جوگرافىيائى دىالىكتەكانى، وەرگىرانى: حەممە كەرىمىي ھەورامى، بەغدا - 1985.
- 8 - د. عەبدولوهاب خالد: دەسىپىكەك بۇ زمانقانىيا پراكىتكى، ھەولىر - 2010.
- 9 - د. عىزەددىن مىستەفا رەسسىول (دكتور): بۇ زمان، سلىمانى - 2009.
- 10 - عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوللا، شىرزاد سەبرى عەلى: زمانقانىيا تىۋرى، ھەولىر - 2011.
- 11 - فاضل عمر: ھەلکۈلانا زمانى - كۆمەكا گوتار و لىكۆلىينىن زمانزانىيى، دەھۆك - 2007.
- 12 - د. مارف خەزىنەدار: مىڭۈرى ئەدەبى كوردى، بەرگى يەكەم، ھەولىر - 2001.
- 13 - د. نەريمان عەبدوللا خۆشىناو: زار و زمان، چاپا دووئى يا زىنەكىرى، ھەولىر - 2014.
- 14 - د. وريما عومەر ئەمین: پىتۆكەكانى زمانەوانى، ھەولىر - 2011.

ب/ عهـدـبـيـ:

- 15 - د. آزاد حموتو: اللغة كائن حي – رؤية ونظرة فكرية حول اللغة الكردية
أنموذجا، دمشق – 2007.
- 16 - أحمد بوكوس: مسار اللغة الأمازيغية/ الرهانات وال استراتيجيات، تعریف:
فؤاد ساعة، الرباط – 2013.
- 17 - رمضان عبد التواب (الدكتور): التطور اللغوي مظاهره و علله وقوانينه،
ط.2، القاهرة – 1990.
- 18 - دیشید کریستال: موت اللغة، ترجمة: د. فهد بن مسعود اللہبی، ؟ - ؟، من
الانترنت.
- 19 - صلاح سعد الله: حول اللغة الكردية، بغداد – 1985.
- 20 - د. فؤاد حمة خورشید: اللغة الكردية والتوزيع الجغرافي للهجاتها، بغداد
– 1985.
- 21 - فلوريان كولماس: اللغة والاقتصاد، ترجمة: د. أحمد عوض، عالم المعرفة
الكويتية، الكويت – 2000.
- 22 - ماريو باي: أسس علم اللغة، ترجمة وتعليق: الدكتور احمد مختار عمر،
ط.8، القاهرة – 1998.
- 23 - الدكتور مهدي صالح سلطان الشمري: في المصطلح ولغة العلم، بغداد – 2012.

رۆژنامە و کۆڤارا:

- 24 - حەسەن بەشیر تىزاد: مەنا زمانان، وەرگىران: ئاناھىت، (گوتار)، کۆڤارا
(زمانى دايىك)، 21 شواتا 2012، ژمارە (3)، پاشكۆيى كۆڤارا (قەزىن)، ل 86.
- 25 - نبيل على: مختارات من الپيافة العربية وعصر المعلومات، (كتاب فى
جريدة)، العدد (89) 4 كانون الپانى 2006.

مالپەريێن ئىنترنیتى:

- 26 - ؟ : لغة بائدة، (ويكيبيديا/ الموسوعة الحرة)، ليوم 19/5/2015

بیوگرافیا

کورتیهک ژ ریانی:

- 2/6/1963 - ل گوندی بادی سدر ب ناحیا زاویته ل پاریزگه‌ها دهوكی ز دایک بولیه.
- 1984 ئ ده‌چوویی ئاماده‌یا بازگانیسا دهوكی يه.
- 1979 ئ دهست ب نقیسینی گریبه.
- 1982 ئ، ئیکمین بابم ل روزناما (هاوکاری) ل بعدا بملاقکریه.
- 1985 ئ، دکمل چهند هەفلا گوچارا (دهنگی مه) ده‌رئیخستیه.
- 1991 ئ بولیه ئەندامی ئیکمیا نقیسەریت کورد / تایی دهوكی.
- ل روزناما (بۆتان) کار گریبه کو ئیکمین روزنامه‌یه پشتی سەرھەلدا.
- 1991 ل دهوكی دەركەفتى.
- 1993 - 1996 ئ، چەندین بەرناهە بۆ ئیزگى دەنگى کوردستان (رادیویا دهوك یا نوکه) چیکرینه.
- 1998 ئ، بەرنامی (دهنگین نەمر) ل دوّر ستراپیزیت کورد بۆ تەلمەفزیونا

- کوردستان، کەنالی ئاسمانی بەرھەف و بىكىش دگر.
- ئەندامى دەستەکا رۆژناما (پەيمان) و كۆفارىت (نوخارى، گازى، پەيھ، رۆژنامەقانى) بۇوېه.
- سکرتىري نئىسىنا و پاشى جىڭرى رۆژناما (ئەفرۇ) بۇوېه.
- سەرنىشىسەرى گۇفارا (بىزاخا پالا) يا سەندىكىدا كەنارىن كوردستانى / لقى دەھۆك بۇوېه.
- بەرپرسى سەندىكى رۆژنامەنىشىسەت كوردستانى / لقى دەھۆك بۇوېه بۇ ماۋى دو خولا 2001 – 2008.
- دەرچۈوبىنى كولىيغا پەروردە بىنات/پشقا زمانى كوردى سالا خاندىنى 2016 – 2017 يە.
- د چەندىن رۆژنامە و كۆفارا دا بايدىت بەلاڭىرىنە.
- چەندىن جارا ژېدە كارى وي ھاتىيە خەلاتىكىن.
- چەندىن سەمینار ل دەھۆك و ئامەد و مۇكىس و سليمانىي پىشىشىرىنە.
- نوکە بەرپرسى پەرتوكخانە و مەرسىيە يە ل دەزگايى خانى يى رەوشەنېرى و راڭمەھاندىنى.
- ئەندامى ئىكەتىيا مامۇستايىت كوردستانى يە.
- ئەندامى ئىكەتىيا نئىشىسەرىت كوردە.
- ئەندامى سەندىكى رۆژنامەنىشىسەت كوردستانى يە.
- ئەندامى سەنتەرى (قوبىدەن)، بەرپرسى پشقا دەستنىشىسەت ئەددەنى يە.
- ئەندامى سەنتەرى ئەتكۈلىنىت وىزەدىي يە.
- ئەندامى دەستەکا نئىسمەقانىت گۇفارا (دېرۇك) ۵.

ز بەرھە مىت چاپكى:

بەرھە ئىكەن:

1. نئىسەرین كورد: پىزان ئالىخان، دەھۆك – 1992.
2. سېدەرا چوچكان: پىزان ئالىخان، دەھۆك – 1999.
3. سەعدوللە ناقەمل، شاعر، پىشەرگە، شەھىد، دەھۆك – 2002.

4. هەشقەپیقینین حافز قازی (دیدارین رۆژنامەقانی)، چاپا نیکن، دھۆك - 2005، چاپا
دووچ، دھۆك - 2016.
- بەرهەفکرن ب پشکداری:
1. بىللىيوكرافيا حەفتىنامەيىا پەيمان، دھۆك - 1998.
 2. باغى كوردا - سەرچەمە دیوانا نەحمدەدى نالبند (پېنچ بەرك)، دھۆك - 1998.
 3. رىئەرى پارىزگەها دھۆكى، دھۆك - 2010.

نىسيين: ب كوردى:

1. بشکورينا هيچىي، پەخشان، دھۆك - 1995.
2. ژ هەلبەستىن نەحمدەدى خانى (كۈمكەن و توپىزاندن)، دھۆك - 1996.
3. صادق بەھاودىن ئامىدى و كاروانى رەوشەنپەريا كوردى، دھۆك - 1999.
4. دەپرانۆك - ژ تۈزى زارکۆتتا كوردان (قەكۆلين و دەمق)، چاپا نیکن، دھۆك - 2001.
5. بەرمەش شىروقەكىنا دەمقى (قەكۆلينىن تۈرمىي)، بەرلىن - 2002.
6. پەيشىن تە بەرمەش ئاسپۇيىن بلند دەفرن (ھۆزان)، دھۆك - 2004.
7. رۆژنامەقانىا كوردى د ناقبىرا بىنافى سىپايسى و رەوشەنپەرى دا سەليمانى - 2005.
8. جەمیلى حاجۇ ناغايىيەكى و مەلاتپارىز و خورتەكى زانا، دھۆك - 2006.
9. كاروان رۆژنامەقانىا كوردى ل دەقەرا بەھەدىيان (قەكۆلين)، دھۆك - 2006.
10. سەنورىن قەكىرى (دیدارین نەمدەبى و مىزگەرد)، دھۆك - 2008.
11. رەممەزانى جىرى د دويىقچۇن و توپىزاندەكا دىتىر دا، دھۆك - 2011.
12. مەنزا زمانان، دھۆك - 2018.

ب عەرەبى:

1. جواهر المبدعين (مناقشات أدبية)، دھۆك - 2005.
2. رحلة ناصر خسرو عبر المناطق الكوردية، (دراسة)، دھۆك - 2010.
3. الشیخ یونس الكردي ورسائله فی الادب الصوفی الإسلامي، (دراسة وتحقيق)، دھۆك - 2012.
4. الشاعر أحمد نالبند - باقة من قصائد العربية والفارسية الغير منشورة، مع أزهار باورنى، دھۆك - 2018.

بەرھەڤ بۇ چاپى:

1. خاکى د ئەدەبیاتا کوردى دا، (ۋەكۆلىن ل دور شاعيرىن ناثى وان خاکى و زىيان و بەرھەمى عبدالرحمىن خاکى ئاكرەمىي).
2. چىقانۆك دشعا را کوردى دا، د شعرا (عەبدولەحمان مزورى) دا وەکو نموونە، دھۆك 2014 .
3. روڭلى قوتابخانا (قوېھەن) د پىشىقەبرنا ئەدەبىي كلاسيكى دا.
4. مەدرەسە و خواندن، گۈندى ئايى - زانا و رەوشەنبىرىت وى.
5. حەيرانۆك - ژ تۆرى زارگۇتنى کوردان (ۋەكۆلىن و دەق)، چاپا دووئى، دھۆك - 2018 .
6. خاندىن و پەرتوك، چاپ و چاپخانە.. دھۆك - 2015
7. ھۆزانغان سىاهىپۇش و ھەلبەستىت وى، دھۆك - 2018

ئاھرى:

- ئەف ۋەكولىنىڭ سال 2016 لى كۆلۈزى پەروەردا بىيات/پىشقا زمانى كوردى - قۇوناغا سىيىن، وەكىو پېندقىيەكا خاندىنى هاتىئە نېمىسىن.
- خەرىتەيا دىالىكتا و دەڭرىن جوگرافى ژ پەرتوكا (زمانى كوردى – دابەشبوونى جوگرافىياد دىالىكتەكانى) بۇ زانىن هاتىئە وەرگىرن،